

T I J D S C H R I F T
VAN HET
KONINKLIJK NEDERLANDSCH GENOOTSCHAP
VOOR
MUNT- EN PENNINGKUNDE

ONDER DE ZINSPREUK

„Concordia res parvae crescunt“

TE

AMSTERDAM

14^e Jaargang

AMSTERDAM
JOHANNES MÜLLER
1906

**Eenige aantekeningen over de Nederlandsche,
in het bijzonder over de Friesche Muntgeschiedenis.**

VOORDRACHT,

GEHOUDEN IN DE VERGADERING VAN HET KON.

NED. GEN. VAN MUNT- EN PENNINGKUNDE,

TE HAARLEM 25 OCTOBER 1905.

Haarlem is eene belangrijke stad voor de kunst, voor de geschiedenis en ook voor de munt- en penningkunde. Hier zetelt TEYLER's Genootschap, dat door het uitschrijven eener prijsvraag, den stoot gaf tot het standaardwerk van Prof. VAN DER CHIJS. 1) Dit werk is het Nederlandsche muntboek bij uitnemendheid. Toch bleef menig vraagstuk onopgelost.

Muntvondsten en speciaal-studiën hebben, na de uitgave van dit werk, licht verspreid over donkere plaatsen in onze muntgeschiedenis.

Vergunt mij uwe aandacht te bepalen bij de vaderlandsche, in het bijzonder bij de Friesche muntgeschiedenis en enkele gegevens te noemen, die tot verklaring kunnen dienen.

I.

Wij weten, dat het Romeinsche geld het oudste is, dat in onzen bodem gevonden wordt. Het

1) *Prijsvraag naar eene juiste en beredeneerde afbeelding van alle in Nederland geslagen munten, van de vroegste tijden tot de Bevreddiging van Gent in 1576.*

muntstuk, was vóór de komst der Romeinen, in deze landen, vrij zeker, onbekend.

In Gallië, in Brittannië en in de aan den Donau gelegen streken gebruikte men reeds geld vóór de onderwerping aan de Romeinen. Men heeft die munt in genoemde landen gevonden, ook in België en enkele in onze provincie Noord-Brabant. 1) Het is eene nabootsing in vorm en beeld van Grieksche of van Macedonische munt, bijv. van den goud-stater van PHILIPPUS van Macedonië. Op de voorzijde een APOLLO- of een HERCULES-kop, op de keerzijde eene biga. 2)

De Galliërs imiteerden het Macedonische geld en de Britten maakten het Gallische muntstuk na. Bij de eerste West-Europeesche munt dus nabootsing. Wij zullen die aantreffen in alle tijden. Het handelsbelang vorderde, dat het geld van naburige landen, door gelijkheid, onderling verwisselbaar was *Men trachtte niet in de eerste plaats een eigen munttype te scheppen; integendeel men kopieerde goed ingevoerde en gaarne ontvangen geldsoorten.*

Fig. 1.

Fig. 2.

1) VAN DER CHIJS: *De munten van de voormalige Graafschappen Holland en Zeeland*, enz. te Haarlem, 1858, blz. 2.

2) JOH. EVANS: *The coins of the ancient Britons*. London, 1864, p. 24.
EDWARD HAWKINS: *The silver coins of England*. London, 1841, p. 9—10, pl. I.

Figuren 1 en 2 stellen twee dezer oudste Britsche goudstukken voor. N°. 1. heeft op de voorzijde het kopstuk, met grooten haardos en diadeem. Aan de linkerzijde zijn oog en neus nog juist zichtbaar. Het gelaat is onevenredig klein bij den haartooi. De keerzijde vertoont het paard naar links, de figuren daarboven stellen den overwinningsengel voor, achter het paard enkele lijnen, die de zegekar aanwijzen, doch ze zijn onherkenbaar verbasterd. De afsnede-lijn is nog even zichtbaar. Zie EVANS pl. A, n°. 4. Vergelijk dit stuk met de betere typen n°s. 1 en 2 op dezelfde plaat.

Goud met zilver vermengd 7.35 gr. (Electrum $\frac{4}{5}$ goud, $\frac{1}{5}$ zilver.) Verz. S. W.

Bij de munt, Fig. 2, is de voorzijde ongestempeld en bol. Het paard op de keerzijde is naar rechts geplaatst, daarboven stippen en strepen, overblijfselen van den victorie-engel. In de afsnede eene versiering van halve cirkels en stippen. Dit muntstuk is dikker dan het vorige.

Variant van EVANS, pl. B. n°. 10.

Goud. 6.15 gr. Verz. S. W.

De Britten zagen de muntkunst van hunne naburen de Galliërs af. Deze bewering wordt bevestigd door eene muntvondst van 982 Gallische munten in 1820. 1)

1) *Les médailles Gallo-gaéliques. Description de la trouvaille de l'Île d'Jersey*, par Le BARON DE DONOP, à Hannovre 1838.

In dit opstel wordt de scheikundige samenstelling van twee dezer bronsmunten vermeld.

Koper.....	84.14	en	Koper.....	79.54
Tin.....	11.66		Tin.....	2.65
Zilver.....	4 13		Zilver.....	17.70
Ijzer ..	0.05		Ijzer.....	0.09
Goud	0.02		Goud	0.02
	<u>100.00</u>			<u>100.00</u>

Die muntschat werd namelijk aangetroffen op het eiland Jersey, dat door zijne ligging in het Kanaal de natuurlijke brug tusschen Gallië en Brittanïë vormt. De vondst op Jersey leverde enkel bronsmunten. Hun type geeft EVANS op plaat I. Hij beschrijft ook zilvermunten van deze soort, waaruit blijkt, dat ze in drie metalen zijn gemunt.

De aan de Donau-oeveren gevonden goudmunten worden „Regenbogenschüsselchen” genoemd. Zij worden voor ouder gehouden dan de Gallische munten. Hun voortype is onbekend. 1)

Fig. 3.

Fig. 4.

Figuur 3 is een regenboogschoteltje van vrij groven stempel. Het is aan de voorzijde bolrond en aan de keerzijde concaaf gemunt. De voorkant vertoont eenen roofvogelkop in eenen krans. Op het ruggestuk prijkt een boog boven vier stippen. Den boog ziet men beter op figuur 4. De beteekenis van het muntbeeld is onzeker. Figuur 4 namen wij over van STREBER, pl 3, n°. 1 en dient om figuur 3 te verklaren. De naam dankt zijn ontstaan aan den boog op de keerzij. De Beiersche boeren meenen, dat die goudstukjes van den regenboog vallen en bewaren ze als heilaanbrengend.

1) FRANZ STREBER: *Ueber die sogenannten Regenbogen-Schüsselchen*, München, 1860, s. 274. H. HALKE: *Einleitung in das Studium der Numismatik*, Berlin, 1905, s. 76.

Zie FR. STREBER: *Ueber die s. g. Regenbogen-schlüsselchen*, pl. 4, no. 51.

Goud, 6.665 gr.

Verz S. W.

De Romeinsche denariën, welke uit onzen bodem te voorschijn komen, behooren voor het grootste deel tot de keizerlijke. In Friesland zijn ze meestal uit de 2de eeuw. Vondsten van deze muntsoort komen het meest voor in den omtrek der Romeinsche militaire nederzettingen in het zuiden van ons land. In de noordelijke provinciën, waar de overheerschers geene kasteelen bouwden, worden Romeinsche munten verspreid en dan nog sporadisch opgedolven. 1) De groote terp van Hoogebeintum, afgegraven onder toezicht van het Friesch Genootschap voor Geschied-, Oudheid- en Taalkunde, leverde slechts drie grootbronsmunten, waarvan twee geheel afgesleten zijn en een aan Keizer HADRIANUS kan worden toegeschreven. 2).

Van den handel in de noordelijke streken van ons land, in de eerste eeuwen onzer jaartelling, hebben wij geenen hoogen dunk. Veeteelt en vischerij waren hoofdbedrijf. De Friezen haalden hun graan uit Engeland. Het overtollige vee

1) In het jaar 1875 werd eene groote vondst, van kleinbrons Romeinsche munten uit de 3de eeuw, gedaan te Driesum, ten Z. O. van Dokkum. Zie: *Verslag v. h. Friesch Genootschap* 1877—78, blz. 104. In de terp te Feins, eene buurt bij Wommels, ten N.O. van Bolsward, werden in September 1880 52 Romeinsche denariën gevonden. De meeste behooren tot de consulaire, de jongste is van het jaar 15 n. C. Zie: *Verslag v. h. Fr. Gen* 1880—81 en de „*Vrije Fries*”, dl. XVI, blz. 367. Te Onna, eene buurt ten N. van Steenwijk, werden, in 1884, 240 denariën uit hetzelfde tijdperk gevonden. Zie „*Vrije Fries*”, dl. XVI, blz. 313.

2) Het dorp Hoogebeintum ligt in de gemeente Ferwerderadeel, op een der hoogste en grootste Friesche terpen.

werd tegen voortbrengselen der naburen geruild. De Romeinsche koloniën zijn de eerste afnemers van het Friesche vee. Nog in 300 n. C. gaat dit naar de markten ten zuiden van den Rijn. 1) De bevolking was niet talrijk en woonde verspreid op de hoeven. Er was weinig behoeften aan het ruilmiddel: geld. Het Romeinsche numéraire bleef zeer lang na den aftocht der Romeinen in omloop. Ook in Brittannië en Gallië handhaafde het zich als pasmunt, zelfs tot in de 7de eeuw. Dit in koers blijven van oude muntsoorten werd veroorzaakt door de moeilijkheid van den muntslag, door gebrek aan ijzersnijders enz. Doch ook toen dit bezwaar was opgeheven, bleven de oude muntsoorten nog *eeuwen lang* in omloop. De muntplakkaten en valuatiën uit de 15de en volgende eeuwen bewijzen dat. 2)

Deze langdurige koers der muntstukken bewijst, dat in tijden, wanneer er weinig of niet gemunt werd, de oude landsmunten in gebruik bleven.

Sedert de 3de eeuw werd ons vaderland, als bestanddeel van het Romeinsche rijk aangevallen door de Germanen, met name de Franken en de Saksen. De Franken vestigden zich in het land

1) Dr. T. J. DE BOER: *De Friesche kleiboer. Eene historische schets. Twee-maandelijksch Tijdschrift voor Letteren* enz. Jg. IV, afl. 1, blz. 65.

2) Op eene kinderprent met muntafbeeldingen en rijmpjes, van omstreeks 1800, prijkt als 25-stuiversstuk, een kruisdaalder van FILIPS II, in 1567 te Antwerpen geslagen. Twee en een halve eeuw was dit geldstuk dus reeds in omloop. Deze prent moest dienen om den jeugdigen burgers de waarde der in omloop zijnde geldstukken te leeren. Zij werd uitgegeven bij: J. BROUWER en Wed. J. RATELBAND op de Roosegracht Z.Z. in de Bijbel-drukkerij te Amsterdam. Zie het opstel: „*Kinderprenten met afbeeldingen van munten*”, door Mej. DE MAN, *Tijdschrift*, 111de j.g. blz. 295.

der Batavieren en breidden hun gebied uit naar het zuiden (in 't laatst der 4de eeuw). De Saksen namen de landstreek aan den IJssel in bezit (5de of 6de eeuw). Na den dood van den Frankenkoning CLOVIS I, in 511, behoorde het grootste deel van Nederland tot Austrasië. 1) De Friezen bewoonden het noord-westelijk deel van ons land, hun gebied heeft zich uitgestrekt van den Sincfal (het Zwin) tot den Weser.

Tusschen de Friezen en de Saksen aan de eene en de Franken aan de andere zijde is gestreden van de 6de eeuw tot in de dagen van KAREL DEN GROOTEN, 785. 2) Toen werden zij bij het Frankische rijk ingelijfd. Utrecht was eene Friesche stad. DAGOBERT I stichtte er in 630 de eerste Christenkapel. WUNFRAN, een Frankische geloofsprediker, trachtte de Friezen te bekeeren. De meeste christenzendingen kwamen uit Brittannië. 3) Dit wijst op aansluiting en verkeer met naburige landen, die op hooger peil van beschaving stonden.

De Romeinen hebben wegen en dijken aangelegd en verbindingsvaarten gegraven. De invloed der Frankische overheersching is van meer betekenis geweest. De Franken voerden het leenstelsel en het christendom in, zij zorgden voor wereldlijk

1) Austrasië was het oostelijk deel van het rijk der Franken. Het bleef zelfstandig tot PEPIJN DEN KORTEN (752). Hoofdplaats: Metz. Austrasië omvatte: Henegouwen, Namen, Luik, Luxemburg, Limburg, Brabant, Antwerpen, Zeeland en Z.-Holland.

2) Jhr. Mr. B. J. L. DE GEER: *De strijd der Friezen en Franken*. Uitg. Hist. Gen. Utrecht, 1850.

3) WILFRIED, WILLEBRORD, WINFRIED.

en geestelijk gezag. Hunne centralisatie van bestuur bevorderde den handel. De Romeinsche heirwegen werden onderhouden en beveiligd, knevelarij en afpersing werden geweerd, doch voor dezen veiligheidsdienst werd tol geheven. Duurstede was eene aanzienlijke stad, ook Nijmegen, Utrecht, Leiden en Maastricht. Op de kruispunten van rivieren en wegen, waar de Romeinen uit een strategisch belang hunne legerplaatsen hielden, ontstonden de centra van het verkeer. Eerst enkele woningen, weldra buurten, daarna steden. De Friezen opgedrongen door hunne Germaansche bureu, kozen de aan zee gelegen landstrecken, welke zij eerst alleen des zomers met hun vee beweidden, tot hun vast verblijf. Zij moesten daartoe de terpen verhoogen. In dit vruchtbare waterland leefden zij voortdurend bedreigd door het water, maar ook door hetzelfde element beschermd tegen hunne vijanden.

Ons vaderland kwam voor het grootste deel onder het Frankisch bestuur. De Frank was de opvolger van den Romein. Het Merovingische geld kwam daardoor in omloop, ook bij de noordelijk wonende onafhankelijke Friezen, die in dezen tijd vrij zeker geen geld sloegen. Uit de Friesche terpen zijn vele Merovingische munten te voorschijn gebracht. Meestal worden zij verstrooid aangetroffen, slechts een tweetal muntvondsten kwam voor. 1)

1) De muntvondst te Wieuwerd, den 7en Juni 1866, bevatte 39 gouden voorwerpen, meest Merovingische en Byzantijnsche munten, doch als versierselen smaakvol omlijst, zie: *Revue*, 1867, pag. 149—163.

De muntvondst in de terp te Dronrijp, den 13en Maart 1876 leverde 30 gouden tiers de sol, een staafje en brokstukken van gouden versierselen, zie: *Vrije Fries*, dl. XVII bl. 143—162.

Figuur 5 is eene Merovingische goudmunt, in den zomer van 1905, gevonden in de terp te Witmarsum. Alleen de voorzijde is gestempeld, de keerzijde is volkomen vlak en effen. Het is eene

Fig. 6.

Fig. 5.

Fig. 6.

Fig. 7

nabootsing van den gouden solidus van ANASTASIUS (491—518) of van JUSTINIANUS I (527—565) keizers van het Oostersch Romeinsche rijk te Constantinopel. Het omschrift bestaat uit verbasterde letterteekens, voldoende scherp op het muntstuk afgedrukt en toch niet te ontcijferen:

ΩΝΛΓΩΗΙΙΝΙΥΛΙΥΛΙΞΚΙΥΩΝΙ.

Goud. 3.23 gr. Zie SABATIER. I, pl XII, nos 4 en 7 en pl. XVI, n°. 5 1) en voor het omschrift: DE BELFORT, n°. 5075 2). In particulier bezit.

Figuur 6 stelt eenen tiers de sol voor van Austrasisch type, waarschijnlijk te Maastricht geslagen. Op het voorstuk ziet men de koningsbuste met omschrift: ✠ T F I C C T O J. De keerzijde vertoont in eenen parelcirkel een kruis, waarboven eene dikke en twee kleine stippen. Het omschrift,

1) J. SABATIER: *Description générale des Monnaies Byzantines*, Paris et Londres, 1862.

2) A. DE BELFORT: *Description générale des Monnaies Mérovingiennes*, Paris, 1892.

ofschoon zeer scherp afgedrukt, is evenmin als dat van het vorige stuk te ontcijferen:

✠ STIKTOHTAIKO.

Goud. 1.27 gr. VAN DER CHIJS. pl. XX-17.

PROU 1) plaatst dit stuk onder de nabootsingen van Maastrichtsche munt, zie n°. 1192. Het is afkomstig uit eene Friesche terp en berust in onze eigene verzameling.

Fig. 7 vertoont eenen solidus met het aanzien de borstbeeld van ANASTASIUS I (491—518.) Op de voorzij de beeltenis des keizers met speer en schild. Omschrift: DNANASTIASIVSPPAVC. Eene victorie met kruis en eene ster versieren het ruggestuk. Omschrift: DDDVAHVIVAQICTOQ. voor den spiegel gehouden leest men:

POTDISAHVAVCIC.

Zie: de munten van THEODEBERTUS bij PROU, pl. I, n°s 15 en 21, SABATIER I, pl. VIII, n°. 24 en DE BELFORT, n°s 5034 en 5036. Gevonden bij Bolsward.

Goud. 5.96 gr. Verz. S. W.

Het Frankische geld was eene navolging (ook hier weder imitatie) in gewicht, vorm en figuur van het Romeinsche en het Byzantijsche. De nieuwe overheerschers meenden daarmee den handel der overwonnenen te gerieven. In den eersten tijd werd alleen goudgeld geslagen: de solidus en de triens. Het Romeinsche zilver en brons vulde dit numéraire aan. Later sloegen de Franken ook zilver- en brons-munt. Deze laatste is zeer schaarsch, misschien is daarvan weinig geslagen. De waarde der bronsmunt kent men niet meer. 2) De terp te

1) M. PROU: *Les Monnaies Mérovingiennes dans la Bibliothèque Nationale*, Paris, 1892.

2) DE BELFORT, tm. I. Avant-propos, p. IV.

Woudsend, een dorp ten Z.W. van Sneek, leverde in den zomer van 1903 een exemplaar dezer zeldzame muntsoort. Figuur 8 toont dit stukje op de ware grootte, figuur 9 is eene vergrooting daarvan.

Fig. 8.

Kleinbrons, (7de eeuw) nabootsing van den tiers de sol van JUSTINIANUS I. Op het voorstuk een borstbeeld. Omschrift: DIVI = C. Op de keerzijde een victorie-beeld. Omschrift: CI. Op beide zijden sporen van gestippelden rand.

Zie, voor het omschrift: PROU, n°. 21 en DE BELFORT, n°. 5396. Zeer barbaarsch type. Iets besneden. Brons 0.650 gr.

Volgens chemische analyse bestaat het metaal uit koper en tin zonder eenig spoor van edel metaal.

Verz. Friesch Gen. 1)

Zie: *Verslag v. h. Friesch Gen.* 1902—1903.

MAURICE PROU heeft in zijne beschrijving der Merovingische munten veel belangrijks over de vervaardiging van hēt Frankische geld geschreven.

1) Verzameling van het Friesch Genootschap in het Museum te Leeuwarden.

Het vroeg-middeleeuwsch muntbedrijf kan met het tegenwoordige niet worden gelijk gesteld.

De vorst bezat het muntrecht. In de koninklijke munt werd het edel metaal, de opbrengst der schattingen, gesmolten, gezuiverd en gemunt. Het geldstuk werd voorzien met 's konings beeltenis en met een door hem gekozen teeken, als waarborg van echtheid. Het doel was een muntstuk als ruilmiddel in omloop te brengen van een wettig gehalte en gewicht. Uit het muntrecht kan een profijt voor het hoofd van den staat geboren worden. Voor de veiligheid op wegen en rivieren betaalde men tol, zooals wij boven zagen, voor de garantie van het ruilmiddel was men ook een zeker recht verschuldigd. Men noemde dit sleeschat of sleischat 1). Het muntrecht werd in de middeleeuwen verleend aan de graven, als plaatsvervangers van den vorst. De graven eigenden zich langzamerhand het muntrecht toe. Men verpachtte soms ook het recht van den muntslag. Kloosters en kerken ontvingen, met het markt- en tolrecht, ook het muntrecht ter vermeerdering van inkomsten of voor den bouw van godshuizen. Het werd ook geschonken aan steden, zelfs aan edelen 2). Onder zulke omstandigheden moest het

2) Sleis = slegge = houten hamer. Sleischat = hamergeld. Zie: VAN DER CHIJS, *De munten der bisschoppen van de Heerlijkheid en stad Utrecht*, blz. 151: „Sleeschat of het heerlijk recht van den bisschop op de munt”. (Schlagschatz, Seigniorage oft 's Heeren gelt.)

2) Zie: ENGEL et SERBURE: *Traité de Numismatique du Moyen âge*. Paris, 1891. Introduction, p. XLII. „le droit de battre quelques menues monnaies accordé parfois à une petite ville pour rétablir ses finances, à une église pour permettre son achèvement. Cela se pratiqua aux Pays-Bas, surtout à la fin du XV siècle.”

toezicht op den muntslag wel zeer gebrekkig zijn. Het wordt hierdoor waarschijnlijk, dat er in meer plaatsen gemunt is, dan ons door opschriften of de teekens op het geld wordt aangeduid. Er zijn bovendien geldstukken, die geene muntplaats aanwijzen. Niet elke muntplaats had eigen munttype noch eigen stempelsnijders. Zoo wij lezen (in eene oorkonde bijv.) *dat in eene zekere stad gemunt werd en er bestaan geene munten, die door omschrift of teeken blijk geven aldaar geslagen te zijn, dan is dat volstrekt geen motief om de juistheid van dat bericht te betwijfelen.* 1)

DE BELFORT noemt eenige honderden muntplaatsen in zijne „*Table des ateliers*”. In ons land slechts Dorestat en Triectum: dit is opvallend weinig.

Het muntslaan was een winstgevend bedrijf. De Merovingische muntmeesters waren welgestelde lieden. 2) Er waren reizende muntmeesters, die den Vorst op zijne tochten vergezelden. Zij oefenden somtijds ook het goudsmidsvak uit. 3) Men mag daaruit

1) JOACHIM LELEWEL spreekt in zijne: „*Observations sur le type du moyenâge de la monnaie des Pays-Bas*, Brussel 1835”, deze zienswijze, ten opzichte van de munten der 12de eeuw, aldus uit: „Mais la manque de monuments monétaires peut être apparant si la monnaie est anonyme et muette, et n’offre pas de marques parlantes qui déterminent son âge, alors elle est méconnue”.

2) Dr. A. LUSCHIN VON EBENGREUTH: *Algemeine Münzkunde und Geldgeschichte*, München und Berlin, 1904, s. 82, en C. PIOT. *Recherches sur les ateliers monétaires des mérovingiens, carlovingiens et empereurs d’Allemagne en Belgique*.

3) ELIGIUS of ELOY (geb. 588) kwam in de leer bij ABBO, eenen beroemden goudsmid en muntmeester te Limoges.

In het „*Stadrecht van Leeuwarden*”, geschreven tusschen 1515 en 1537 lezen wij bij het hoofdstuk: „Van der begangnissen” (begravenissen). 153. Des. soe sullen die erffgenamen ende vrunden daertoe verbonden ende mede belastet wesen dat offergelt over den doden menschen inder kercken toe bijstellen.

afleiden, dat de onkosten van het munten niet gering waren. 1) De middeleeuwsche munt was niet eene voortdurend werkende geldfabriek, het was de werkplaats waar den handelaar de gelegenheid werd geboden zijn edel metaal te doen essaieeren en verdeelen in stukjes, geldstukken van legaal gewicht en vorm, waarop tot teeken van geldigheid, een wettig bepaalde figuur werd gestempeld. Uit de door den koopman te betalen kosten, het z. g. muntloon, werden betaald: de sleischat aan den vorst, het profijt voor den muntmeester en het werkloon der munters. De handelaar, tuk op winst en afkeerig van verlies, vermeed de munt zooveel mogelijk en deed zijne betalingen in baren goud, in staven zilver of in hakzilver (dit zijn stukjes, klompjes). 2)

Groote betalingen werden gewogen. Muntstukken dienden als pasgeld. Het middeleeuwsche geld is wellicht steeds schaarsch geweest.

154 Ende, soe die gemeente in ellick waskeers over den doden nyet meer schuldich is dan een penning te offeren, de welcke hier nyet sint toe bekomen, waerdoer de gemeente grootlijcken geinteresseert wort, biddende die van Leeuwarden, dat mijn Heeren willen *een zoltsmit ordneeren, die clajjn gelt munt.*

Zie: A. TELTING, *Het Oud-friesche Stadrecht*, 1882.

Wij geven hiermede een voorbeeld uit het begin der 7de en een uit de 16de eeuw, waar sprake is van muntende goudsmiden.

1) PEPIJN gelastte in 755, dat van de solidi argentei er voortaan 22 uit een pond zouden vervaardigd worden, en dat de muntmeester voor de fabricage-onkosten en voor de belasting aan den Vorst een zoude mogen behouden, zoodat hij er slechts 21 behoefde te leveren aan den persoon, die het zilver ter munting had aangeboden (v. D. CHIJS, blz. 93.) 1 op 22 wordt dus $4\frac{1}{2}$ % onkosten voor het munten.

2) LUSCHIN, s. 139: Dies wird durch die ins 10 und 11 Jahrh. gehörigen Hacksilberschätze bezeugt, die von Schlesien bis an die Küste der Ostsee vorkommen u. s. w.

Fig.

10.

Fig.

11.

Fig.

12.

Fig.

13.

Wij zeiden reeds, dat de Merovingische geldstukken navolgingen waren van de Romeinsche en Byzantijsche munten. De in Nederland geslagene zijn kopieën van die Merovingers. De in Friesland gevonden munten onderscheiden zich door sterke verbastering. Ook het goudgehalte is dikwijls verlaagd door vermenging met zilver. Op Pl. V geven we eenige staaltjes van verwording van muntbeelden! De in het midden geplaatste afbeeldingen geven de ware grootte aan.

Fig. 10 geeft vrij zeker de grootste verbastering te zien. Het is een tiers de sol van uiterst barbaarsch type uit de 6de of 7de eeuw. Het kopstuk op de voorzijde is nauwelijks te zien. Het omschrift is niet te ontcijferen, het bestaat uit rechte streepjes. Op den achterkant vindt men een zeer gebrekkig belijnd victorie-beeld, met kruis en strik. Ook hier is het omschrift onleesbaar.

Gevonden in eene Friesche terp. (1900).

Goud met zilver vermengd. 1.325 gr. Zie v. d. CHIJ, pl. I n°. 13. Verz. Fr. Gen.

De tiers de sol, door Fig. 11 voorgesteld, is van het type van die van CHLOTARIUS II. (613-628). Een vrij goed geteekend kopje versiert de voorzijde. Omschrift: CNTAFITVA of VACNTAFIT.

De keerzijde vertoont twee parelcirkels, in het midden een kruis. Omschrift: ARI

Versprongen stempel. Gevonden in eene terp in Friesland.

Goud van goed gehalte. 1.330 gr. Zie: *Verslag van het Friesch Gen.* 1899-1900. Verz. Fr. Gen.

Fig. 12 stelt eenen triens van zeer verbasterd type voor. Uit het muntbeeld van den voorkant

is ternauwernood een menschelijk profiel te maken. De keerzijde heeft in eenen cirkel een kruis, tusschen de letter L en .:, boven het kruis twee rechte hoeken en een stip. Om den rand eenige letterfiguren. DE BELFORT schrijft deze munten toe aan de stad Lyon en wel ten tijde van den inval der Saracenen in de 8ste eeuw.

Goud, met oog, 1.335 gr. Gevonden te Spannum.

Verz. Friesch Gen.

Fig. 13 is een gelijksóortig stuk. Het borstbeeld is iets duidelijker. In het muntveld EA. De keerzijde is van beteren stempel. Het kruis is in eenen parelcirkel geplaatst. In het veld: L.V. Het omschrift: + S V E S V S O. . DE BELFORT deelt dit stukje in bij de Lyonsche munten, eerste groep: „EA achter het hoofd en zigzaglijn daarvoor”. (Zie voor deze beide stukjes DE BELFORT, dl. I. blz. 197, nos. 2333 e. v.)

Goud. 1.255 gr. Uit eene Friesche terp.

Zie ook: VAN DER CHIJS. II n°. 21.

Vroeger in de verzameling BLOEMBERGEN SANTEE, nu in die van het Friesch Gen. te Leeuwarden.

PROU dateert de Frankische zilvermunten aan het einde der 5de of het begin der 6de eeuw. De eerste zijn nabootsing van keizerlijke munten. In het midden der 7de eeuw begonnen de Franken zilverstukken te slaan, die een eigen karakter droegen. Dit was de tweede soort, zij werd geslagen naar het voorbeeld van den triens der muntmeesters; in de 8ste eeuw wordt deze algemeen.

De goudmunt verdwijnt dan uit den omloop in

Gallie" 1). De sou d'or wordt eene fictieve munt, rekenmunt, 12 deniers golden eenen sou. 2) De Merovingische zilveren denarius, die het meest in onzen bodem gevonden wordt, behoort tot de klasse der onzekere, tot de afdeeling der deniers met geometrische figuren, of tot die met monogram. De volgende afbeeldingen geven een voorbeeld van beide soorten.

Fig. 14.

Fig. 15.

Fig. 15A.

1) PROU. *Introduction*, p. CV: „Mais pour la substitution, qui d'ailleurs s'est faite lentement, de l'argent à l'or, c'est une révolution qui a des causes purement économiques. La Gaule exportait peu; elle recevait, au contraire, de l'Orient, des denrées de toute sorte qu'elle payait en or: car c'était la seule monnaie que les Byzantins pussent recevoir, parce que c'était la seule qui eût un cours universel. Quant à l'argent, les Orientaux le dédaignaient et son cours était limité à la Gaule et à la Grande-Bretagne.

L'or gaulois fut donc rapidement drainé, et comme il n'y avait pas en Gaule de mines d'or, nul moyen n'existait de fabriquer de nouvelles monnaies de ce métal. Ainsi s'explique-t-on qu'au milieu du VIIIe siècle on ne frappa plus que des monnaies d'argent, le sou étant devenu une monnaie fictive”.

(Zoo dit de eenige reden is dan hebben de Franken hun goud aan Indische levensmiddelen versnoept)

2) PROU. *Introduction*, p. CVII: „Douze deniers valaient un sou. Ce compte de douze deniers au sou est celui qui a persisté pendant tout le moyen âge.

Op den voorkant van den denier (fig. 14) zien wij eenkruis, omringd door straalsgewijze geplaatste strepen. Punten tusschen de vijf streepjes rechts. Boven het middenkruis een kruisje, met bolletje aan een der uiteinden. Het zegel van SALOMO, eene zes-puntige ster, bedekt de geheele keerzijde. In het midden een kruisje, in de buitenhoeken punten.

Gevonden in Friesland.

Zie: V. D. CHIJ, pl. IV, n°. 26 en DE BELFORT, n°. 5737.

Zilver, 0.910 gr.

Verz. Friesch Gen.

Eene vergelijking van de voorzijde dezer munten met de keerzijde van de zilveren deniers bij V. D. CHIJ, pl. V. en van den gouden triens op pl. VIII, toont veel overeenkomst van stijl en techniek. Wij wagen de veronderstelling, dat onze denier eene vereenvoudigde nabootsing van die stukken is. De streepjes om het kruis zijn dan de overblijf-

Met deze rekenmunt of beter gezegd met dit waardebegrip „sou" wordt *niet* bedoeld de solidus, maar de triens. De solidus deed 40 zilveren deniers, doch dit geldstuk is door de Franken zeer weinig geslagen. *De triens gold 12 denarien*. De triens was langen tijd hunne eenige gouden munt. Toen ook deze munt uit den omloop verdween en enkel als waardebegrip in herinnering bleef, is de naam van sou, voor goudmunt, op den triens overgegaan. De waardeverhouding tusschen goud en zilver, 11 : 1. levert het bewijs voor deze bewering. Het gewicht van den triens is, in doorsnede, slechts weinig hooger dan dat van den denier. 12 Deniers zijn dus ongeveer in waarde gelijk aan eenen gouden triens. Aan den driemaal zwaarder gouden solidus behoeft dus niet te worden gedacht.

Zie PH. HECK: *Standeproblem, Wergelder und Münzrechnung der Karolingerzeit. Vierteljahrschrift für Social und Wirtschaftsgeschichte*. Leipzig. Band II, Heft. 3 en 4, s. 519.

Zie over de waardeverhouding tusschen goud en zilver in 864: Dr. BENNO HILLIGER: *Der Schillingswert der Ewa Chamavorum und der Lex Frisionum. Historische Vierteljahrschrift*, Leipzig, 1904, s. 523 en H. HALKE, s. 85. Hij geeft de waardeverhouding op als 12 : 1.

sels van het omschrift. De ijzersnijder heeft den stempel voor deze minder kostbare munt op eenvoudige wijze gesneden. Het profiel van den vorst maakte plaats voor eene geometrische figuur, misschien het handmerk van vorst of muntmeester.

Een belangwekkende denarius wordt ons door fig. 15 voorgesteld. De samenstelling van lijnen aan beide zijden, doet ons denken aan vorstelijke handmerken of monogrammen, of gedeelten daarvan. Het ruitje, waarin een T, op de keerzij schijnt ons bepaald een vorstelijk naamcijfer. 1) Het best is dit op de vergrooting (fig. 15A) te zien. Op de monogrammen der middeleeuwsche munten komen wij straks terug. 2)

Zie: DE BELFORT, n°. 5686, 5687, 5688 en PROU, pl. XXXVI n°. 27,

Zilver, 1.225 gr. In Friesland gevonden.
Verzameling. Friesch Gen.

Het Friesch Genootschap bezit eene interessante reeks van deze stukjes.

Kort na de Frankische zilveren deniers, komen in Brittannië de sceattas in omloop. De meeste zijn nabootsing van het Frankische geld en van de kleinbrons Romeinsche munten; enkele speciaal Angelsaksisch-Noorsche figuren treft men er op aan.

Fig. 16 toont ons eenen sceatta van zuiver Angelsaksisch type op ware grootte en vergroot. In eene omlijsting van twee streepranden, waartusschen een stippeelrand, ziet men een aangezicht met groote snor,

1) Zie: Revue belge, 1896, p. 261. Vte B. DE JONGHE. *Un denier inédit de Pépin le Bref.*

2) Blz. 92 e. v.

opstaande haren en kinbaard. Aan elke zijde van het gelaat een schuin kruisje. Op den achterkant, binnen gelijken rand eene gestileerde dierfiguur.

Fig. 16.

Men noemt deze sceatta-soort: het Wodan-monstertype. Deze draakfiguur is een motief der Angelsaksische en Noorsche versierkunst.

Zilver, 0.920 gr.

Verz. Fr. Gen.

In de Friesche sceatta-vondsten te Hallum en te Franeker 1) trof men Angelsaksische sceattas en Merovingische denariën bijeen aan. Dit wijst op gelijktijdigen omloop. Het doorsnede-gewicht van beide soorten stemt overeen. Hieruit besluiten wij, dat ze dezelfde waarde hadden en dus gemengd werden uitgegeven in ons land. Het is een kenmerkend verschijnsel bij die vondsten, dat er slechts weinig goede, fijn gesneden stempelbeelden bij zijn; het meerendeel is ruw bewerkt geld van sterk verbasterd type. Ook kwamen bij elke muntvondst staafjes en brokstukken van versierselen voor den dag. Het bleek ons hoe nuttig

1) Zie blz. 86.

het is de muntvondsten bijeen te houden. De vroegere beschrijvers hebben gemeend, dat alle in de Friesche vondsten aanwezige sceattas verschillend van stempel waren. Op die verscheidenheid bouwden zij allerlei hypothesen en zochten naar de verklaring van die eindelooze variatie. Een nauwkeurig onderzoek heeft ons geleerd, dat die verscheidenheid niet zoo groot is. Wij troffen *in die vondsten vele gelijksoortige, zelfs met denzelfden stempel geslagen stukken aan*. De stempels, waarmede de sceattas gemunt zijn, hadden vrij zeker eene grootere middellijn, dan de muntkorrel of muntschijf onder den hamerslag kon bereiken, zoodat *niet het geheele muntbeeld* op de munt werd afgedrukt 1). Op de meeste sceattas ziet men de stempelfiguur gedeeltelijk, en dit heeft de eerste onderzoekers misleid. Legt men eene serie gelijksoortige sceattas naast elkaâr, dan is het muntbeeld gemakkelijk te vinden, vooral bij het standaardtype 2), omdat het cirkeltje het middenpunt aanwijst. Zoo is het ook met de drie gelijke sceattas, beschreven door Mej. M. DE MAN, in het *Tijdschrift* 3).

1) Dit was ook het geval bij de Westphaalsche denariën. Zie HALKE, s. 91.

2) Standaardtype = Louve-étendard, thans meer bekend als profiel-standaard-type

3) M. DE MAN. *Considérations sur trois scéattas anglo-saxons identiques du cabinet numismatique de la Société frisonne à Leeuwarden*. *Tijdschrift*. 1904, blz. 119.

Wij lieten de keerzijde van die stukjes hier op nieuw afbeelden. (Fig. 17).

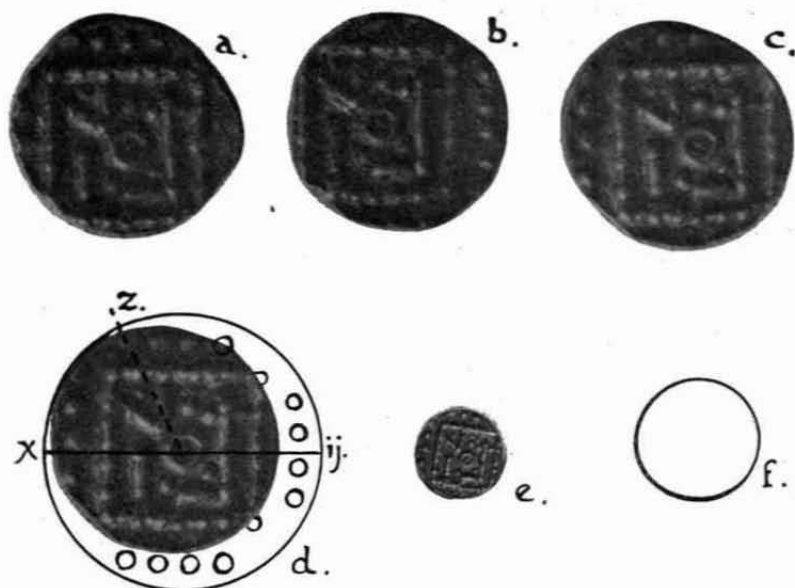

Fig. 17.

De vierkantjes en de daarin geplaatste figuren zijn gelijk. Bij *a* ziet men vier stippen aan den bovenkant, bij *b*, vier aan de rechterzijde en twee boven, bij *c*, zijn aan den linkerkant vier en boven drie stippen zichtbaar. Onder het drietal keerzijden hebben wij *c* opnieuw afgebeeld. Het stipje in het cirkeltje midden in het vierkant is het middenpunt van den stempel. Nemen wij nu den afstand, van dit middenpunt tot buiten een der stippen in den rand tot straal en trekken wij den cirkel, dan hebben wij het stempelveld. Wij plaatsen daarin de stippen, die op *a* en *b* voorkomen en zien het geheele muntbeeld voor ons.

De vergrooting dezer photo's is $2\frac{1}{2} \times$ ware grootte.
Het geheele muntveld *d* is dus ook $2\frac{1}{2}$ maal
vergroot.

De middellijn *x - ij* is 37 m.m. $37 : \frac{5}{2} = \pm 14$ m.m.
is de maat der middellijn van den oorspronkelijken
stempel, *e* geeft eene afbeelding op ware grootte
van den sceatta, *f* van het geheele muntveld.

Somtijds is eene munt, met verschoven stempel-
beeld, voldoende om het geheele muntbeeld aan te
geven. Zie fig. 18.

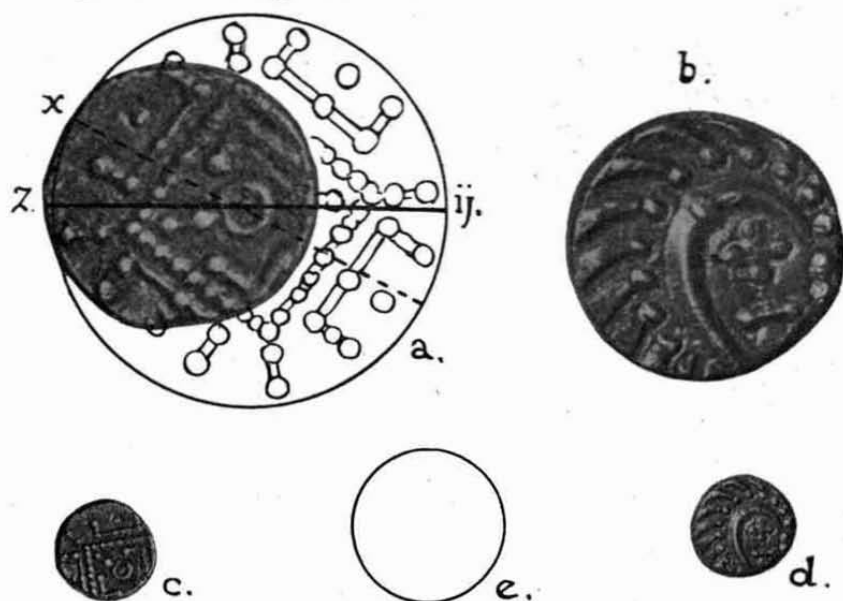

Fig. 18.

Dit merkwaardig muntstukje uit de Franeker
vondst bevindt zich in de verzameling van het
Friesch Museum te Leeuwarden. Wij nemen ook
nu de stip in den centraalcirkel tot middenpunt.
De lijn van dit punt tot de uiterste grens der ver-

siering x is de straal van het ronde stempelbeeld. Wij teekenen aan de vier zijden van het vierkant de figuren, zooals ze zich aan den bovenkant vertoonen en het stempelbeeld is compleet. De vergrooting dezer photo's a en b is ook $2\frac{1}{2} \times$ ware grootte. Het geheele muntbeeld is dus eveneens $2\frac{1}{2}$ maal vergroot. De middellijn $y-z$ meet 50 m.m. $50 : \frac{1}{2} = 20$ m.m. is de maat der middellijn van den oorspronkelijken stempel e , b toont ons den vergrooten voorkant van den sceatta, c en d de munt op ware grootte.

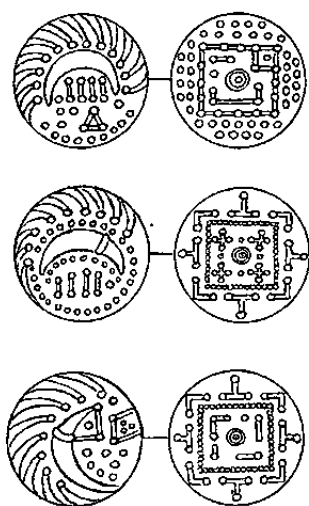

Fig. 19.

De afbeeldingen van fig. 19 geven nog eenige volledige stempelbeelden van sceattas op ware grootte, afgeteekend naar reeksen gelijksoortige stukken.

Vergrooting der photo's heeft ons bij het onderzoek goede diensten bewezen. Het rijke materiaal in het muntkabinet van het Friesch Genootschap stelde ons ook in staat de verwording van enkele sceatta-soorten aan te wijzen. Zeer duidelijk is

die waar te nemen bij het z.g. Wodan-monstertype. (Zie: plaat VI)

Reeds geruimen tijd zijn wij bezig de Friesche sceatta-vondsten te bestudeeren. Allerlei verrassende resultaten beloonen onze moeite. Het zoude ons te lang ophouden die alle te noemen. Wij

wilden alleen wijzen op het groote nut van het bijeenhouden van muntvondsten. *Niemand beelde zich in, dat na zijn onderzoek het bijeenhouden van den muntschat overbodig is.* Voor het beschrijven van munten met verbasterde figuren en gebrekkige omschriften kan eene reeks van gelijksoortige stukken van groot nut zijn.

Het verbasterd type der Merovingische en Angelsaksische munten uit de Friesche terpen, de uitnemende staat van bewaring, de gelijksoortigheid van stijl en bewerking doen vermoeden, dat dit geld slechts kort in omloop is geweest en niet ver van de muntplaats in de aarde is verborgen. Groote overeenkomst met de ruwe *MADLINUS*-munten van Dorestad en het niet voorkomen dezer grove stempelfiguren op de platen der Engelsche en Fransche catalogussen en muntboeken, 1) wijzen op eene muntplaats binnen onze landpalen. Duurstede, Utrecht of eene andere handelsstad.

De Friesche sceattavondsten worden zeer gemakkelijk in twee of drie hoofdgroepen verdeeld, vermengd met een naar evenredigheid gering getal stukken van fijneren stempel.

Te Terwispel vond men (Maart 1863) 161 stuks, alle van het *WODAN*-monstersoort en eenige zilveren voorwerpen 2).

De terp te Hallum leverde (1866) een kruikje, waarin 223 muntjes. Hierbij zijn vertegenwoordigd

1) Bijv. KEARY: *Catalogue of English coins in the British Museum*. London, 1887 en HAWKINS *The silver coins of England*. London, 1841, verder PROU en DE BELFORT.

2) *Revue belge*. 1863, p. 392.

het WODAN-monstertype, het profiel-standaardtype en Merovingische denariën. 1)

Bij Franeker vond men (1868) 410 stukjes (*waarbij geen enkel van het Wodan-monstersoort*), van het type profiel-standaard en Merovingische deniers, (zie ook fig. 14 en 15, blz. 77) met zilveren lepels, ringen, hingsels enz. 2). Wij geven hierbij afbeeldingen van deze hoofdtypen.

Fig. 20.

Terwispel. 1.020 gr.

Fig. 21.

Hallum. 1.015 gr.

Fig. 23.

Fig. 22.

Hallum. 1.120 gr.

Fig. 24.

Franeker. 1.035 gr.

Franeker. 0.820 gr.

1) M. F. DE HAAN en W. EEKHOFF: *Angelsaksische munten in 1866, in Friesland te Hallum gevonden*. Leeuwarden, 1866.

2) Mr. J. DIRKS: *Les Anglo-Saxons et leurs petits deniers dits sceattas*. Bruxelles, 1870, p. 57.

Figuren: 20, 21, 23 stellen sceattas voor, 22 en 24 zijn Merovingische deniers. Allen in de Verz. Friesch Gen.

Vele Frankische en Angelsaksische munten zijn van laag gehalte en klein gewicht. Men heeft zelfs aan halve sceattas gedacht. Het lage gehalte moet aan valsche munters of aan ongetrouwe muntheeren worden toegeschreven. Beide soorten bedriegers zijn zoo oud als het geld zelf. In de vroegste, nog bewaard gebleven wetten, bijv. die der Angelsaksen, worden de muntvervalschers met gestrenge straffen bedreigd 1). Het is wel eigenaardig, dat het geldstuk, dat zijn ontstaan dankt aan het streven om een gewaarborgd ruilmiddel voor den handel in te voeren, — dat juist het geldstuk meer dan elk ander artikel, vervalscht is geworden in alle eeuwen.

Voor het onderwicht der middeleeuwsche munten vonden wij eene andere verklaring. Uit een pond zilver (367 2 gr.) moesten naar den wettigen muntvoet 240 penningen gemunt worden; 2) en aldus geschiedde het. Men woog den penning echter niet na, men overtuigde zich niet of hij juist het $\frac{1}{240}$ deel van een pond hield. Het gevolg was, dat sommige denariën onderwicht, andere overwicht hadden. De munters zochten in hunne werkplaats door middel van eene kleine weegschaal (saiger) de overwichtige stukken uit en deden hun voordeel daarmee. Zij

1) Jhr. Mr. B. J. L. DE GEER: *De wetten der Angelsaksen. Algemeene Regtsgeleerdheid*, dl. X blz. 36.

2) PROU. *Introduction*, p. XXIV.

HERMANN DANNENBERG: *Die deutschen Münzen der sachsichen und fränkischen Kaiserzeit*, Berlin, 1876, 1er Th., s.: 11 und 12.

zullen dus de juistheid van gewicht *niet* bevorderd hebben. Dit „saigern” werd, na de uitgifte van het geld, door leeken en geestelijken uit winstbejag voortgezet, totdat alleen de lichte muntstukken in omloop bleven. 1) Zoo komt het, dat de meeste bewaard gebleven middeleeuwsche munten onderwicht vertoonen. Men heeft dit misbruik „saigern” door ernstige straffen willen tegengaan. Onnoozel schijnt het ons, dat men niet op het denkbeeld kwam te bepalen de muntschijf vooraf op het juiste gewicht af te passen. Zelfs KAREL V trekt nog te velde tegen het saigern zijner munten. In zijne muntordonnantie van 11 Juli 1548 leest men: 2)

„Item wij interdiceeren ende verbieden oick expresselijk allen Persoenen, van wat Staten ofte conditiën sij sijn, Wisselers, Bancquiers, Coopluysden ende andere, die penningen van onsen slage ende munte niet te moegen bicqueteeren (d i. saigern, wegen) ende de swaerste daar uijt te nemen, om die te smelten, ofte henluijden prouffijt daermede te doene, op te pene, van criminelijck gestraft te wordene, t' onser erbitterschepe”, enz.

Het niet justeeren van de muntschijf en het achterhouden en uit den omloop nemen van overwichtige geldstukken heeft dus eeuwen geduurd.

Wij moeten dit gebrek in den muntslag en dit misbruik niet uit het oog verliezen. Het gewichtsverschil van overigens gelijke munten wordt er door verklaard.

1) LUSCHIN, s. 174. „Al marco-Pragung.

2) *Groot-Plaacaat en Charterboek van Friesland* door G. F. BARON THOE SCHWARTZENBERG EN HOHENLANSBERG, 1768, dl. III, blz 139.

VAN DER CHIJS: *De munten van Friesland, Groningen en Drenthe*, blz 226.

Vóór wij van dit merkwaardig eerste tijdvak onzer muntgeschiedenis afstappen, maken wij nog de volgende opmerking. De Grieksche, de Romeinsche, de Frankische en de Angelsaksische munten hebben deze eigenschap gemeen, dat ze in het midden eenigszins bol zijn en dik. De beeldenaar heeft een vrij hoog relief, om kort te gaan, het zijn alle stevige, soliede muntstukjes. Zij doen ons altijd denken aan een platgedrukt kogeltje. Het hooge, mooie, scherpbelijnde relief der keizerskopjes op de Romeinsche denariën willen wij altijd toeschrijven aan den aanvankelijk bolronden of gebombeerden vorm van de muntstof. • Wij kunnen ons niet voorstellen, dat bij de gebrekkige wijze van muntslaan van dien tijd, een zoo krachtig hoog relief uit eene vlakke schijf was op te drijven. Met groot genoegen lazen wij onlangs bij STUCKELBERG 1): „die primitivste Form des Geldstücks ist der kugliche gegossene Schrötling, in dieser Gestalt hat er sich als Silbermünze erhalten in Siam.” En in „*die Technik der Münzprägung*” von H. HALKE. 2) s. 24: Die Art der Herstellung aller dieser Münzen war einfach. Man legte eine Kugel oder linsenförmig gegossenes Stück Metall auf ein Amboss, etc. s. 177: „Ob man die Schrotlinge in kaltem oder in glühendem Zustande prägte möge dahingestellt bleiben. Ersteres war, wenn auch schwieriger, so doch möglich, da die Metalle ursprünglich möglichst rein vermünzt wurden und infolge dessen genügende Weichheit

1) E. A. STUCKELBERG: *Der Münzsammler*, Zürich, 1899, s. 13.

2) H. HALKE: *Einleitung in das Studium der Numismatik*, Berlin, 1905.

besassen, um beim Schlage das Bild des Stempels auf zu nehmen etc.”

Deze beide Duitsche schrijvers van den laatsten tijd deelen dus ons gevoelen. 1)

De eerste muntvorm is een kogelvormig klompje metaal, dan komt de gewaarmerkte, gestempelde kogel, ten slotte de door den stempel platgedrukte kogel: de munt.

II.

Met de regeering der Karolingers treedt een nieuw munttype op. De stevige, massieve denier wordt vervangen door den breeden penning. Deze zilveren penningen zijn dunne gesmede schijfjes, waarop zonder veel relief het muntbeeld is geslagen. Wij kennen de oorzaak niet van deze wijziging van muntvorm. Koning PEPIJN wilde de misbruiken tegengaan der overtalrijke muntmeesters, die als gewone industrieelen de munt hadden verlaagd tot een voor hen zeer voordeelig handelsartikel. Misschien koos hij den breeden penning, die het geheele muntbeeld kon dragen, om het muntsnoeien te beletten. Onze eerste meening, dat deze krachtige vorst eene oorspronkelijke, eigene muntsoort invoerde, bleek niet geheel juist te zijn. Mej DE MAN wees ons op twee plaatsen in het „*Traité de numis-*

1) Zie ook: M. BAHRFELDT. *Antike Münstechnik*, Berlin, 1903, s. 6.

mâtique du moyenâge, door ENGEL en SERRURE, waar gewezen wordt op den invloed van het Arabische munttype op de nieuwe Frankische munt. 1) In de eerste helft der 8ste eeuw begonnen de Arabieren eenen breeden dunnen zilveren penning, den dirhem, te slaan. Volgens hun geloofsvoorschrift mag geene afbeelding van den vorst op het geldstuk voorkomen.

De nieuwe Frankische munt heeft ook deze eigenschap met den dirhem gemeen. Het vorstelijk beeld wordt vervangen door een opschrift. Ook dit pleit voor den Arabischen invloed op den nieuwen muntvorm der Franken. Het opschrift op PEPIJN's nieuw geldstuk bestaat enkel uit 's konings naam, op de keerzijde den titel, beide afgekort. Ook den naam van de muntplaats treft men op den achterkant aan. De vorst versterkte de munt, hij bepaalde het gewicht op 1.35 gr. 2)

Het mag beschouwd worden als een teeken van overwegenden invloed en van groote welvaart, wan-

1) *Traité de numismatique du moyenâge* par A. ENGEL et R. SERRURE, Paris, 1891, p. 196 et 198. Zie ook: *Cointypes their origin and development*, bij GEORGE MACDONALD, Glasgow, 1905, p. 248.

2) *Considérations à propos de quelques deniers inédits de PÉPIN LE BREF et de CHARLEMAGNE*, par DE COSTER, Bruxelles 1859, p. 9; En 755, dans le parlement à Verneuil, Pépin statua qu'on ne taillerait plus que 22 sols ou 264 deniers à la livre d'argent, on augmentait donc ainsi le poids du denier. Cependant, on n'était alors qu'à la troisième année du règne de Pépin; ce qui peut faire supposer que la monnaie d'or, dont il n'est plus fait mention dans ce capitulaire, était abandonnée depuis longtemps. La livre étant alors 6144 grains ou 326,25 grammes le denier devait être de $23\frac{1}{4}$ grains, ou à peu près 1.24 gramme. Or, précédemment, le denier ne pesait que 21 grains, 1.12 gramme; c'est approchant le poids de la plupart de mes deniers ou saigas. p. 13; L'ordonnance du concile royal tenu à Herstal en 779 parle d'une nouvelle augmentation de poids de la monnaie. Le denier taillé sur le pied de 20 sols à la livre, devait peser $25\frac{1}{2}$ grains, ou 1.35 gr.

neer een staat een nieuw munttype uitgeeft, dat door de naburen gaarne wordt ontvangen en nage-maakt.

Onder KAREL DEN GROOTEN draagt de voorzijde van den zilverpenning eerst den koninklijken naam, later het bijzonder handmerk of monogram van den vorst, dat is eigenlijk zijne handteekening. Keizer KAREL liet zijn monogram op de munt slaan, omdat de valsche munters de geldstukken met zijnen naam en titel namaakten. Hij veronderstelde dus meer ontzag voor zijne handteekening. 1) Hij herstelde de munt in 794 en bracht ze tot zuiver gehalte en vol gewicht. (Het pond 367.2, de penning 1.53 gr.) 2)

De munten van PEPIJN DEN KORTEN en KAREL DEN GROOTEN worden in Friesland weinig gevonden. 3)

Tusschen de handmerken, de z.g. naamteekeningen of monogrammen, waarmede de vorsten, die meestal de schrijfkunst niet verstonden, de staatsstukken onderteekenden, en de figuren op vroeg-middeleeuwsche munten, bestaat veel overeenkomst. 4) Het zou zeer goed kunnen zijn, dat vele kruisen, cirkels, driehoeken enz., naast de koningskopjes op de munten of op de keerzijden, naar

1) Zie: VAN DER CHIJS, blz. 117, LE BLANC meent enz.

2) VAN DER CHIJS, blz. 117 en HALKE, s. 85.

3) In de muntvondst te Achlum, in 1852, waren slechts ééne munt van PEPIJN en acht munten van KAREL DEN GROOTEN.

4) Zie de handteekeningen in: M. C. GUIGUE: *De l'origine de la signature et de son emploi au moyen âge* etc. Paris, 1863. Zie ook blz. 26: Les papes, primitivement, les empereurs et les rois signaient au moyen du monogramme. Parmi les rois mérovingiens, il n'y eût que ceux qui ne surent pas écrire, qui se servirent du monogramme, tels que CLOVIS II et III. CHARLEMAGNE, le premier en introduisit l'usage constant.

Zie ook: Dr. FRIEDRICH LEIST, *Urkundenlehre*, Leipzig, 1893.

welker beteekenis allerlei gissingen zijn gedaan, eenvoudig waren monogrammen en handmerken van vorsten of muntmeesters, onder wier bestuur die geldstukken zijn geslagen; dienende tot teeken van echtheid. Figuur 25 toont ons een viertal munten met het handmerk van KAREL DEN GROOTEN, overgenomen uit DE BELFORT.

Fig. 25.

Pl. VII geeft eenige monogrammen van vorsten en voorname personen uit de zesde eeuw tot de 13de eeuw te zien. N°. 1 is de handteekening van CHILPERIK I. (561-570), 2. van CLOTAIR II (613-628), 3. van PEPIJN DEN KORTEN (752-768), 4. van KAREL DEN GROOTEN (768-814), 5. van LODEWIJK DEN VROMEN (814-840), 6. van LOTHARIUS (843), 7. van KAREL DEN KALEN (843-877), 8. van WILLEM DEN VEROVERAAR (1066), 9, 10 en 11. van geestelijken, die (1271) een testament ondertekenden als getuigen, 12. van ELEONORA VAN SAVOYE (1275), 13. van eenen kardinaal (1177), 14. van eenen geestelijke, ERMENGARD (1131) en 15. van eenen notaris, ARNAUD DE LA CIVA (1286). 1)

1) Overgenomen uit: GUIGUE, *De Porigine de la signature etc.*

Eene vergelijking van het monogram op de munten van KAREL DEN GROOTEN (fig. 25 blz. 93.) en 's vorsten handmerk op pl. VII n°. 4 toont veel overeenkomst. De denier (fig. 14, blz. 77) en het handmerk n°. 15 op pl. VII zijn bijna gelijk.

Het middelste gedeelte van het naamcijfer van LOTHARIUS (pl. VII n°. 6) vertoont verwantschap met den zonderlingen beeldenaar op den Merovingischen denarius (fig. 15, blz. 77.). Dit is ook het geval met de naamtekens, 2 en 5 op pl. VII.

De geheimschrijver teekende het monogram, de vorst maakte enkel het kleine teken in de ruit, op de vergrooting, figuur 15A, is dit eene T.

Het kruisje van PEPIJN DEN KORTEN (pl. VII, n°. 3) treffen wij op de rugzijde van vele Merovingische geldstukken aan.

De handmerken 9 tot 14 op pl. VII, ofschoon afkomstig van oorkonden uit de 12de eeuw, kunnen ook op oudere stukken voorkomen. Als muntfiguren prijken zij op deniers en sceattas.

Omtrent het einde van de 8ste eeuw, was er voor ons land een tijdperk van grooten bloei aangebroken. Men vindt dit aldus beschreven in het leven van LUDGER 1): „de vriendelijke kuststreek met hare talrijke landgoederen, bloeiende dorpen,

1) LUDGER, geb. te Wierum bij Dokkum plm. 714. Hij was de kleinzoon van WURSING ASO, die had medegewerkt tot uitbreiding van het christendom in Friesland. LUDGER genoot het onderwijs van den abt GREGORIUS te Utrecht. Daarna trok hij naar York in Engeland, naar ALCUINUS, den leermeester en vriend van KAREL DEN GROOTEN. Hij predikte met ijver in Friesland en Groningen. Men noemt hem den Apostel der Groningers. KAREL DE GROOTE benoemde LUDGER tot eersten bisschop van Munster. Hij stierf 26 Maart 809.

hare kloosters en kerken, hare dichte bevolking, schonk in dien tijd een beeld van geluk en welvaart. Dorestat ontwikkelde zich tot eene koopstad van den eersten rang, wier beteekenis op menige bladzijde der gelijktijdige kronieken wordt geroemd, wier munten in het toenmalige Friesland, blijkens de muntvondsten, overal verspreid waren". 1)

Nemen wij nu ook even een kijkje op de markt in de koopstad Utrecht in het laatst der 8ste eeuw. HOFDIJK schildert het in het 2de deel van „*Ons Voorgeslacht*". Zijne schets berust in hoofdzaak op gegevens uit SCHERER's: *Geschiedenis van den Wereldhandel*.

Wij bevinden ons op de Utrechtsche markt: zie, daar ontmoeten elkander met blijkbare vreugde twee eilanders, een koopman uit Mercia en een Yorker, die de Rijnstreken wel minder schoon vindt dan die aan den Humber, maar die ter wille zijner wol even vaardig de groote zee oversteekt, als de ander om schapen. En weder is het een landsman, die den Merciaan thans als ter verrassing op den schouder klopt: een Londenaar, die hier zijn erts en krijtaarde aan den man komt brengen. „Hebt ge uw zilver reeds doen munten?" vraagt hij hem. „Gewis!" antwoordt deze: „Ik heb zes staafjes meegebracht, en drie daarvan tot munt doen slaan. En gij?" „Ik ben met mijn handelsvriend ROMACHAIR van Parijs op weg. Wij hebben te zamen vier staven gebracht, en kunnen heden de penningen ontvangen; wij rekenen op vijf pond zilver, dat

1) Overgenomen uit: *Studiën over Friesche toestanden in de middeleeuwen*, door P. J. BLOK in de *Bijdragen voor Vaderlandsche geschiedenis* enz., 3de reeks, 6de deel, 1ste aflevering, blz. 12.

maakt dus naar 's Keizers laatste bepaling honderd schellingen, alzoo twaalfhonderd denariën”.

„Hoe gaat het op de markt?” vraagt een Oost-Zeeënaar in granen, aan een stoeren Kennemer, wiens gansche uiterlijk een veehandelaar aanwijst. „Bij 't oude!” herneemt de gevraagde: „'t Goede gezonde rund houdt zijn prijs, ik heb de mijne afgezet tegen een schelling per stuk, enz”. 1)

Jammer, dat in de 9de eeuw de Noormannen, de „grimma herna”, kwamen over de zee en tot in het begin der 11de eeuw onze schoone kustlanden herschiepen is eene woestenij. In het jaar 991 verbrandden zij ook de koopstad Stavoren.

Wij merkten reeds op, dat de muntstukken van KAREL DEN GROOTEN in het noorden van ons land, vooral in Friesland, weinig zijn gevonden. Met het geld door zijnen opvolger LODEWIJK DEN VROMEN gemunt, is het juist het tegenovergestelde geval. Deze komen in Friesland overal uit den bodem te voorschijn, afzonderlijk en in vondsten. 2)

1) HOFDIJK: *Ons Voorgeslacht*, dl. II, blz. 215.

2) Zes vondsten van Karolingische penningen in Friesland. In 1840 vond men te Rijs in Gaasterland 10 deniers van LODEWIJK DEN VROMEN en 10 van LOTHARIUS. Te Achlum in Franekeradeel ontdekte men in 1852, 160 stuks, de meeste van LODEWIJK DEN VROMEN, één van PEPIJN en acht van KAREL DEN GROOTEN. De terp te Winsum in Baarderadeel leverde, in 1860, penningen van LODEWIJK DEN VROMEN, die sterk geoxydeerd waren. Te Pingjum in Wonseradeel trof men in 1861, 251 exemplaren van een barbaarsch type van den Straatsburger penning, gemunt onder de regeering van LODEWIJK II, den Stamelaar. Bij den, in 1885, te Aalzum in Oost-Dongeradeel ontgraven schat waren 24 stuks met het tempeltje van LODEWIJK en LOTHARIUS, 18 van LOTHARIUS te Duurstede geslagen en een sou d'or met „MUNUS DIVINUM”, van ruw type. De laatste muntvondst was die van 1902 in de terp te Oudwoude: zij bevatte 28 deniers van LODEWIJK DEN VROMEN, type met het vierzuilig tempeltje en 30 van LOTHARIUS te Duurstede geslagen; voorts éenen denier met den tempel van KAREL DEN KALEN, één te Parijs gemunt en één met de stadspoort, te Orleans geslagen.

De munten van **LODEWIJK DEN VROMEN** vertoonen een sprekend christelijk type. Dit vindt zijne verklaring in 's keizers liefde voor het christendom. De naam en het monogram van den grooten **KAREL** moesten plaats maken voor het figuur van eene christenkerk, met vier zuilen en fronton, in Romeinschen stijl, met een Latijnsch omschrift, dat christelijke godsdienst beteekent. (zie fig. 26.)

Fig. 26.

Zilver 1.620 gr.

Verz. S. W.

Deze muntsoort heeft grooten opgang gemaakt, misschien door toedoen van de geestelijkheid. Opvolgende Frankische vorsten hebben gedurende langen tijd deze muntsoort gehandhaafd. Ook de Fransche numismaten, **GARIEL** bijv. deelen de meening, dat niet alle munten met „**LUDOVICUS PIVS**” aan den eersten **LODEWIJK** kunnen worden toegewezen. 1)

LODEWIJK DE VROME bevorderde de verbreiding der christelijke leer in de noordelijke streken. Hij stichtte de abdij **Corvei** a/d **Weser** en richtte het aartsbisdom **Hamburg** op. Hierdoor verkreeg hij eene kerkelijke heerschappij over het Noorden. Hij begunstigde den bouw van kloosters en kerken door toekenning van voorrechten.

1) Maar ook aan **LODEWIJK II**, den Duitscher, 843—876 en **LODEWIJK III**, het Kind, 899—911.

Zoo ontving de nieuw gestichte abdij van Corvei den 1sten Juni 833 het recht van de munt. Wij vonden de oorkonde, betreffende deze gift in het eerste deel der *Kulturgeschichte des deutschen Volkes*, door Dr. OTTO HENNE AM RHIJN. 1) Het oorspronkelijke charter op perkament is in het staatsarchief te Munster.

Het voor ons belangrijkste gedeelte daarvan luidt, vertaald, aldus: „bovendien, daar de landstreek noodig heeft eene plaats voor den handel, bepaalden wij, dat het te onzer beschikking zijnde muntrecht van nu af, den aldaar CHRISTUS-dienenden, tot hun voordeel zal toebehooren. Alle aan onze vorstelijke hoogheid toekomende inkomsten daarvan zal dit oord der heiligheid zonder eenige beperking, weerspraak of verhindering bezitten, en dit geschenk onzer mildheid, zoo wij hopen steeds vermeerderende, zal de inkomsten des kloosters te allen tijde ten goede komen.”

Reeds in de 9de eeuw had de abdij te Corvei belangrijke bezittingen in Friesland 2) bestaande in uitgebreide landerijen in Westergoo. Zelfs de parochiekerk van Leeuwarden, aan St. VITUS gewijd, behoorde aan die abdij. Dit feit brengt verband tusschen Friesland en de fabriek van LUDOVICUS-munten te Corvei. De opvallende overvloed dezer muntsoort in den Frieschen bodem wordt hierdoor verklaard.

1) Berlijn, 1892.

2) Lic: Dr. EELCO VERWIJS, *De abdij van Corvei en de kerk te Leeuwarden*, Leeuwarden 1864 en

W. EEKHOFF, *Geschiedkundige beschrijving van Leeuwarden*, 1846, dl. I, blz. 285, 366, 367.

De denariën van Keizer **LOTHARIUS** (840—855), die eveneens veel worden gevonden, hebben groote overeenkomst met die zijns vaders.

Ook hierop vindt men het vierzuilig tempeltje, maar het omschrift: „**XPISTIANA RELIGIO**” moest wijken voor den naam der muntplaats „**DORESTAT**”. Duurstede was blijkbaar de hoofdmarkt van het Friesche land. Figuur 27 geeft twee ruwe **LOTHARIUS**-munten te zien, die te Duurstede geslagen zijn. Zij behooren tot de muntvondst te Oudwoude.

Onder de regeering van **KAREL DEN KALEN** (840—877) wordt de tempel vervangen door de stadspoort. Een teeken van de opkomst der steden. Bij de denariën te Oudwoude vonden wij een met de stadspoort, te Orleans geslagen. (**GARIEL: XXI-II.**) Dit muntbeeld herhaalt zich later in gewijzigden vorm.

Het geldstuk der 9de eeuw getuigt niet van groote kunstvaardigheid der ijzersnijders. De afbeeldingen (fig. 27) bewijzen dit. De fouten in den ijzeren stempel werden niet veranderd; dit was te bezwaarlijk; bovendien de groote menigte verstond

Fig. 27

Zilver, 1.6 gr.

1.5 gr.

Verz. Friesch Gen.

de kunst van lezen niet en bekommerde zich niet om het randschrift der munt.

De gouden solidus van LODEWIJK DEN VROMEN, die tegen 40 zilveren deniers koers had in Friesland en Duitschland, 1) verving daar den Romeinschen gouden solidus. Zij waren, evenals de zilverstukken, van zeer barbaarsch type. Het keizerlijk kopstuk is ruw van lijn en misteekend. Met moeite leest men uit het omschrift 's keizers naam en titel. De keerzijde is nog onhandiger gesneden. Van het „MUNUS DIVINUM” (goddelijk geschenk) is geen letter vast te stellen. De stempelsnijder was zonder twijfel analphabet.

Fig. 28.

1) E. GABRIEL, *Les monnaies royales de France, sous la race carolingienne*, Strasbourg, 1884, tm. II p. 167.

GARIEL geeft op pl. XIV, n°. 10, een zeer fraai voorbeeld van deze goudmunt in het „Cabinet de France”. Men ziet in de nummers 11 tot 17, de geleidelijke verwording van dat stuk.

Figuur 28 is eene reproductie van de afbeelding bij GARIEL. 1)

De meening, dat deze goudstukken tot de medailles en niet tot de munten moeten gerekend worden, 2) spreekt ook GARIEL beslist tegen. Het omschrift: „MUNUS DIVINUM”, goddelijk geschenk, is vrij zeker de oorzaak van die dwaling. Men verbond dit begrip: „geschenk” aan het goudstuk en daardoor trad de gedachte aan de medaille op den voorgrond. Het omschrift doelt niet op de goudmunt als goddelijk geschenk, neen! het is de keizerlijke diadeem, die aldus wordt genoemd. 3) Op de keerzijde ziet men binnen het omschrift: „MUNUS DIVINUM” de keizerlijke kroon en het kruis. PROU 4) is van oordeel, dat met het omschrift wordt te kennen

1) GARIEL, pl. XIV. Hier zien wij opnieuw de vorstelijke buste op de munt, ook op enkele zilverstukken van LODEWIJK treft men ze aan.

2) Zie over deze meening: M. F. POEY D'AVANT, *Description des monnaies seigneuriales françaises*, Fontenay-Vendée, 1853, p. 437.

3) Zie: HECK, *Standproblem, Wergelder und Münzrechnung der Karolingerzeit*. *Vierteljahrsschrift* enz., 1904, s. 373.

4) PROU: *Catalogue des monnaies françaises de la bibliothèque nationale Les monnaies carolingiennes*, Paris 1896. *Introduction*, p. XXXIII: Il nous reste à signaler les belles pièces d'or de LOUIS LE PIEUX offrant au droit le buste impérial et au revers une couronne entourée de la légende MUNUS DIVINUM. En effet comme les mots MUNUS DIVINUM entourent une couronne de lauriers analogue à celle qui ceint la tête de LOUIS LE PIEUX sur l'autre face de la monnaie, je crois devoir les appliquer à la couronne. La légende MUNUS DIVINUM est une affirmation que la couronne, symbole de la dignité impériale est un présent divin, une alusion au couronnement par le Pape, représentant de Dieu, c'est une humble et pieuse proclamation analogue à la formule Gratia Dei”.

gegeven, dat de kroon, als teeken der vorstelijke waardigheid, is een geschenk Gods. De bekende godsdienstijver van den vromen LODEWIJK geeft ook eenige waarschijnlijkheid aan het denkbeeld, dat het omschrift doelt op het kruis, als symbool der christelijke leer.

Wij laten de keuze tusschen deze beide verklaringen onbeslist. Nu wij overtuigd zijn, dat met „goddelijk geschenk” niet het goudstuk wordt bedoeld, vervalt het begrip, dat deze solidus, als eene medaille of als eene buitengewone munt moet worden beschouwd. 1)

De verzameling van het Friesch Genootschap te Leeuwarden, bevat vier dezer munten, alle varianten, in terpen gevonden. Zij wegen: 4.25, 4.3, 4.4 en 4.5 gram. In de terp te Aalzum bij Dokkum vond men er ééne bij 23 zilverstukken uit denzelfden tijd. (zie blz. 96, noot 2.) In onze eigene collectie bevindt zich een uit Duitschland aangekocht exemplaar van 4.45 gram.

Wij nemen afscheid van het Karolingisch tijdvak met de opmerking, dat in ons land en in het bijzonder in de provincie Friesland, in de 8ste en 9de eeuw overvloed van geld is geweest, hetgeen een bewijs levert van den bloeienden handel. 2)

1) Wij vonden eene nabootsing van dezen gouden solidus bij de Engelsche bisschopsmunten in: C. F. KEARY, *A catalogue of English coins in the British Museum*, London, 1887, *Anglo-Saxon Series*, vol. I, pg 193, pl. XXIII. 6 en bij H. A. GRUEBER: *Handbook of the coins of Great Britain and Ireland in the British Museum*, London, 1899, No 91. Deze munt, geslagen door WIGMUND, Aartsbisschop van York, 837—854, heeft op de voorzijde het aanziende borstbeeld van den bisschop, omschrift: *Wigmund arep.* en op de keerzijde: een kruis, omgeven door het diadeem en een duidelijk omschrift: *MUNUS DIVINUM*. Goud, 68.2 grains = 4.419 gram.

2) P J BLOK. *Studien over Friesche toestanden in de middeleeuwen. Bijdragen voor Vaderlandsche geschiedenis* 1890, derde reeks, deel VI, afl. 1.

III.

De strooptochten der Noormannen, die in de 9de eeuw begonnen en tot in de 11de eeuw voortduurden, hebben aan de welvaart onzer kustlanden groote schade toegebracht. Het geld der Karolingische vorsten zal er, ook na den ondergang van Dorestad, in 863, in omloop gebleven zijn. Keulen was eene muntplaats, waar reeds gemunt werd door KAREL DEN DIKKEN. Omstreeks het jaar 1000 treedt de Keulsche munt meer op den voorgrond, t. w. de zilveren denariën, met den titel van Keizer Otto I. (936—973).

Fig. 29.

Fig. 30.

Fig. 29 is een denier van KAREL DEN DIKKEN te Keulen gemunt, tusschen 884—887. 1)

Zilver 1.485 gr.

GARIEL. pl. XL-I.

Fig. 30 stelt eenen denarius van OTTO I (936-973) voor, eveneens te Keulen geslagen.

Zilver 1.550 gr. DANNENBERG, n°. 329.

Beide in de Verz. S. W. 2).

1) Volgens PROU van KAREL DEN EENVOUDIGEN. Red.

Zie over de munt te Keulen en het Sancta Colonia-munttype: HOOFT VAN IDDEKINGE, *Friesland en de Friezen in de Middeleeuwen*, Leiden, 1881, blz. 23.

2) De denier van KAREL DEN DIKKEN werd ons geschonken door den heer E. VOET.

Ook de munten te Tiel, te Nijmegen, te Deventer en te Utrecht beginnen onder Keizer HENDRIK II (1002—1024) penningen te slaan. 1)

Het tegenwoordige Nederland heette toen voor een aanzienlijk deel Neder-Lotharingen. De stedelijke munten werden geslagen op den voet der Duitsch-Keizerlijke penningen. *De beeltenis des Keizers werd nu weder als versiering der voorzijde ingevoerd.* De keerzijde toonde den naam der muntplaats, met een kruis in het midden. Soms ziet men eene hand op de voorzijde, dit zou een z.g. tolpenning van Deventer zijn. 2)

Fig. 31.

Fig. 31 stelt den Deventerschen penning voor. Eene opgeheven rechterhand. In het veld: REX omschrift: HINRICUS IMPER. Op de keerzijde: kruis met vier stippen. Omschrift: DUVAN-TRIA. Zilver, 1.210 gram. VAN DER CHIJS XVI—5. Verz. S. W.

1) Zie: VAN DER CHIJS, pl. XVI en XVII.

2) Zie: VAN DER CHIJS. *De munten der Frankische- en Duitsch-Nederlandsche vorsten*, pl. XVI, No. 4, 5, 6 en 7. Na onze voordracht in de October-vergadering, maakte de heer VAN KALCKEN de opmerking, dat de opgeheven hand op den Deventerschen penning een christelijk symbool zou kunnen zijn. Wij vonden bij M. F. POEY D'AVANT: *Description des monnaies seigneuriales françaises*, op pl. XX, Nos. 5 en 6, ook deniers met de hand. Dit zijn munten uit de elfde eeuw, geslagen door HUGO, aartsbisschop van Besançon. Op blz. 309, worden die stukjes aldus beschreven: voorzijde, zegenende hand. Omschrift: STEPHANUS. St. STEPHANUS was de patroon der hoofdkerk. De schrijver vermeldt nog dat dit munttype met de zegenende hand door de prelaten aan den Rijn werd nagemaakt.

DANNENBERG beschrijft verscheidene penningen met eene hand op de voorzijde. Die op pl. 5 (No. 105) is een bisschoppelijke denier van Verdun

De muntvoet van de Duitsche denariën uit den Saksischen en Frankischen keizertijd is de door KAREL DEN GROOTEN ingevoerde, waarnaar uit het pond van 367.2 gr, 240 denariën geslagen werden, zoodat ieder denarius 1.53 gr. wegen moest. De schilling was enkel rekenmunt, waardenaam, voor 12 deniers, doch geen geldstuk. (zie blz. 77). „Men sloeg ook *halve denariën* of obolen, kwartdenariën komen eerst in de 13de eeuw voor. De hoogst onvolkomen afsnijding der muntstukken is de oorzaak van het gewichtsverschil,” zegt DANNENBERG. 1) „Het onderwicht stijgt soms tot 40 pCt.” (Van overwicht spreekt hij in het geheel niet. Wij denken ook hier aan het „saigern.”) „In Friesland treden de afwijkingen van het normaalgewicht het sterkst op den voorgrond.”

Wij komen zoo ongemerkt in de provincie Friesland. Het handelsverkeer heeft zich krachtig ontwikkeld. De meeste Friesche plaatsen liggen aan de kust, dus zeevaart en uitvoer. Het voornaamste handelsartikel is nog altijd het vee, waarmede de Friezen verschijnen op de markten van Engeland

van omstreeks 1040. Op pl. 21 vindt men er onder Nos. 477—483. Dit zijn denariën van Triersche bisschoppen uit de 11de eeuw. In den beschrijvenden tekst wordt dit muntbeeld: „*segnende oder schwörende Hand*” genoemd. Op pl. 42, No. 951 en 953 ziet men de hand geheel gelijk aan die op den Deventerschen penning.

Op de 16de-eeuwsche Zweedsche Salvator-daalders vindt men het beeld van den Heiland, met opgeheven zegenende rechterhand, omschrift: SALVATOR MUNDI SALVA NOS.

D. HEINRICH OTTE: *Handbuch der kirchlichen Kunst-Archäologie des deutschen Mittelalters*, Leipzig, 1885, Bd. I, s. 485, Symbole: Die segnende Hand Gottes und Christi wird mit ausgestreckten Schwurfingern, zuweilen auf einem Kreuznimbus liegend, dargestellt.

1) HERMANN DANNENBERG: *Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit*. Th. I, s. 11.

en Vlaanderen, aan den Rijn en in de zeesteden aan de Noordzee en Oostzee. In de 11de eeuw worden hier de eerste eigen munten geslagen. Zij zijn van lichter gewicht dan de oude zware Fran-kische en Keulsche penningen. Men slaat den Frie-schen penning te Bolsward, Stavoren, Leeuwarden, Winsum, Garreweer, Dokkum, Leer, Emden, Jever en Medemblik. Ook de munten van nabij gelegen koopsteden zijn in omloop, als die van Groningen, Bremen, Munster, Utrecht, enz. BRUNO III, EGBERT I en II, graven van Brunswijk, leenmannen des Duit-schen keizers, lieten deze munten slaan tusschen 1038 en 1090. Op de voorzijde vertoonen zij, evenals andere keizerlijke penningen, des keizers hoofd, naam en titel, en op de keerzijde, tusschen twee parellijnen dwars over het muntveld, den naam van den leenman-muntheer. De muntplaatsnaam staat om den rand. EGBERT I laat portret en naam van den leenheer weg en zet een kruis, omgeven door zijnen naam, daarvoor in de plaats. EGBERT II kopieert de munten van Goslar: het aanzien-d kei-zershoofd en op den achterkant de hoofden van de heiligen SIMON en JUDAS, met den naam der muntplaats als omschrift. Het BRUNO-muntje met zijne breede dwarslijn op de keerzijde heeft toch iets oorspronkelijks. Fig. 32 In hoofdzaak zijn echter ook deze Friesche penningen gemaakt naar Duitsche voorbeelden. Hun gewicht is de helft van dat der Duitsche. (Zie voor het gewicht: de lijst op blz. 112 e. v. en de bijlage I en III op blz. 135 en 138.)

Fig. 32.

BRUNO III.
Munt van Dokkum.
Zilver 0.585 gr. Gehalte 900/1000.

Fig. 33.

EGBERT I.
Munt van Stavoren.
Biljoen 0.465 gr.

Fig. 34.

EGBERT II.
Zilver 0.840 gr. Gehalte 700/1000.

Verz. Friesch Gen.

In de oude Friesche wetten wordt melding gemaakt van REDNACHTES en CANGA-muntslag. DIRKS en VAN DER CHIJS gissen, dat de BRUNO-munten tot hunnen muntslag mogen gerekend worden, d.w.z., dat muntmeesters uit de overoude geslachten REYNALDA en CAMMINGA, 1) namens de Brunswijksche hertogen munt hebben geslagen in Friesland.

Dit is ook zeer wel mogelijk. Maar hiermede is in tegenspraak het bericht bij WINSEMIUS, 2) vermeld.

1) De naam CANGA of CAMMINGA wordt vermeld door P. WINSEMIUS: *Chronique ofte Historische geschiedenis van Friesland*, te Franeker, 1622, op blz. 69. Men leest daar: dat HAIO A CANGA ofte CAMMINGA in het jaar 749 huwt met TECLAM, dochter van GONDOBALDUS.

De naam CAMMINGA komt voor in een charter van 839.

2) WINSEMIUS, blz. 321.

dende „dat JUW DEKAMA, die tot Potestaat over Friesland gekozen was in 1494, tot dankbaarheid aan den keizerlijken gezant OTTO VAN LANGEN, als geschenk aan den keizer, overhandigde eenen gouden penning door HARALDUS CANGA in 794 en eenen gouden penning door UBBO REYNALDA in 812 geslagen.” De jaren komen niet overeen; hier is sprake van *gouden* penningen en niet van *zilveren* denariën.

De berichten kunnen ook beide waarheid bevatten. Beslissen kunnen wij niet, doch wij vestigen de aandacht op het feit, dat zoowel de oude Friesche wetten als de kroniek spreken van Friesche edelen, die het muntrecht uitoefenen. 1)

In de Friesche historieboeken komen slechts enkele berichten over in Friesland geslagen of gevonden munten voor. WINSEMIUS 2) vermeldt nog: „Dat in 't huis Adelen te Sexbierum, naermaels ('t jaar is dus onbekend) gevonden werd een penning van den Frieschen koning GONDOBALDUS, met 't opschrift: GONDOBALDUS I ADGILLI FILIUS, op de

1) Wij weten zeker, dat in de 14de en 15de eeuw het privilege van de munt door den Duitschen keizer aan Friesche edelingen is geschonken. Over het muntrecht, dat bij wijze van gunst verleend werd, bestaat verschil van opvatting. C. PIOT in zijne „*Recherches sur les ateliers monétaires en Belgique*” zegt daarvan: „On se rappellera sans doute à combien de discussions a donné lieu l'interprétation du mot „*moneta*”, que l'on rencontre si souvent dans des diplômes par lesquels les empereurs font des donations ou des concessions à leurs vassaux. Les uns y voient le droit de monnayage, parce que les seigneurs qui ont obtenu la moneta ont toujours fini par battre monnaie; les autres y ont vu un droit, une redevance ou un profit du monnayage, parce que ce mot se trouve le plus souvent joint à des redevances dont la nature est suffisamment connue; d'autres encore prétendent qu'il ne s'agit ici que du profit que les seigneurs tiraient des échangeurs, ou peut-être de l'échange lui-même”.

2) Blz. 69.

andere zijde: MONETA AUREA CIVIT. DOCCUMENSIS. ANNO. DOM. 739. Dit opschrift en het jaartal bewijzen duidelijk, dat dit bericht tot de verdichting behoort. Wij vonden verder: 1) „Anno 1017 wierden van UBBO HERINGA in zijn terp drie gouden Penningen gevonden, die ten tijde van JULIUS CAESAR waren geslagen, en nog een ander daar een Wolfinne op stond, die 2 jonge kinderen zoogde, die ROMULUS, de stichter van Romen hadde laten slaan”. Deze toeschrijving aan ROMULUS is door het muntbeeld ontstaan. Het zullen aurei uit lateren tijd zijn geweest.

Nog eene vermelding eener muntvondst troffen wij aan: 2) „Op den 2^{den} December 1509 wierden twee zilveren penningen (die Koning RADBODUS, Anno 678 hadde doen slaan) op de Zuidwestzijde van Staveren gevonden”. Ook dit bericht schijnt ons apocrief, voor zooverre het de toeschrijving aan Koning RADBOUD betreft. Het jaartal stond *zeker niet* op de munt. Uit deze verhalen blijkt ons, dat de oude kroniekschrijvers niet met de munt- en penningkunde op de hoogte waren en dat wij dus aan hun geschrijf daarover weinig waarde kunnen toekennen.

Tegelijk met de Friesche munten waren die der Duitsche keizers: HENDRIK II, KOENRAAD II en HENDRIK III in omloop; zij werden gemunt te Deventer, Utrecht en Tiel. 3) VAN DER CHIJS vermeldt daarbij, den beroemden denarius van KOENRAAD II,

1) OCCO CHARLENSIS: *Chronijk van Fries and*, te Leeuwarden, 1742, blz. 84.

2) OCCO CHARLENSIS: blz. 380.

3) VAN DER CHIJS, Pl. XVI. Zie voor het gewicht dezer munten: Bijlage III, blz. 138.

met het omschrift: FRESONIA. Dit zou de eerste munt zijn, waarop de naam Friesland gevonden wordt. In den laatsten tijd wordt getwijfeld aan de juistheid der meening, dat door het omschrift „FRESONIA” Friesland wordt aangeduid. Het omschrift van de munten uit de 11de eeuw duidt op de *muntplaats*, *niet* op het *land*, waarin ze geslagen werden. Bovendien worden door de oude schrijvers en in de archiefstukken, de Friezen wel „Fresones”, doch Friesland nooit Fresonia genoemd. 1)

Twee van deze stukjes zijn in onze verzameling. Zij wegen 0.910 en 0.760 gr.

Het is zeer merkwaardig, dat de BRUNO- en EGBERT-munten, de FRESONIA-penningen en de andere keizerlijke deniers zelden in den Frieschen bodem worden aangetroffen.

Korten tijd na den muntslag der Brunswijksche leenmannen in Friesland, begon men ook in de andere deelen van ons land te munten. In de provincie Groningen sloeg men munten van den Utrechtschen bisschop BERNULPHUS (1025—54), daarna de EGBERT-munten.

In het laatst der 13de eeuw worden er Toursche grooten (met de stadspoort) en Engelsche sterlings nagemaakt. De muntreeks der Hollandsche graven begint met de kopjes van FLORIS III (1157-1190). Doch er bestaan onzekere munten van vroegeren datum. De Utrechtsche bisschoppen hebben eerder

1) Zie over deze munt: VAN DER CHIJS Pl. XVI, No. 1 en *De Vrije Fries*, dl. IV, blz. 327. In 1839 werd dit stukje gevonden te Roeskild. Het werd met nog twee andere KOENRAAD-munten, door Dr. B. KÖHNE, toegeschreven aan het bisdom Freisingen. Nu wordt Freisingen, evenmin als Friesland, door Fresonia aangeduid.

eene eigene munt gehad. BERNULPHUS (1022-1054) deed reeds geld slaan te Utrecht, ook te Deyenter voor het Oversticht en zelfs te Groningen. Van alle opvolgende Utrechtsche kerkvorsten, op één na, komen muntstukken voor.

Brabantsche munten zijn er uit den tijd der hertogen GOTFRIED (1106—1190) en HENDRIK I (1190—1235) en tevens stedemunten van Antwerpen, Brussel, Maastricht, enz.

De reeks der Geldersche muntslagen begint met de onzekere munten van REINOUW I. Daarop volgen de munten van Graaf HENDRIK (1135—1182).

Zoo zien wij, dat alle graven en leenmannen van het Duitsche rijk, in onze landen, eigen munt beginnen te slaan in de 12de eeuw.

Zij slaan echter *geen denariën, maar halve denariën* of *obolen*, zelfs $\frac{1}{4}$ *denariën* of $\frac{1}{2}$ *obolen* (zoo als DANNENBERG beweert, zie blz. 105) en dan nog van te licht gewicht.

Wij geven op onderstaande lijst een overzicht van het gewicht der eerste munten van de Nederlandsche leenmannen van het Duitsche rijk in de 11de, 12de en 13de eeuw. (Door ons zelve gewogen.)

Het verschil in gewicht met den muntvoet van het Duitsche rijk moet, naar onze meening voor een groot deel worden verklaard door het feit, dat de Nederlandsche vazallen in den beginne *niet den geheelen* denarius hebben doen slaan, doch slechts de onderdeelen daarvan. Een zoo belangrijk gewichtsverschil als onze lijst aangeeft, kan niet door het saigern zijn veroorzaakt. Ook kan het niet worden toegeschreven aan muntverzwakking door de baat-

zucht der muntheeren. Daartegen had de handel zich zonder twijfel verzet.

De muntvoet van de Duitsche denariën uit den Saksischen en Frankischen keizertijd, is de door KAREL DEN GROOTEN ingevoerde, waarnaar uit het pond van 367.2 gr. 240 denariën geslagen werden, zoodat ieder denarius 1.53 gr. wegen moest.

gram.

Denarius van Straatsburg, gesl. tijdens de		
regeering van LODEWIJK II,		
den Stamelaar. (877—879)	1.340	
„ „ Keulen, geslagen tijdens de		
regeering van KAREL DEN		
DIKKEN (884—887)	1.485	
„ „ Keulen. OTTO I. (936—973)	1.55	
„ „ HENDRIK II, te Deventer ge-		
munt. (1002—1024)	1.095	
„ „ HENDRIK III, te Tiel gemunt.		
(1039—1056)	1.310	
„ „ idem	1.380	
„ „ BRUNO III, in Friesland ge-		
munt. (1038—1057)	0.690	
„ „ BRUNO III, in Friesland gemunt.	0.645	
„ „ „ „ te Stavoren „	0.585	
„ „ „ „ te Leeuwarden „	0.800	
„ „ EGBERT I, te Stavoren	0.661	
(1057—1068)	0.520	
„ „ EGBERT II, te Stavoren „		
(1068—1090)	0.840	
„ „ EGBERT II, te Dokkum „	0.630	
„ „ „ „ „ „ „	0.580	

Denarius van FLORIS III, graaf van Holland. gram.

		(1157—1190)				0.525
"	"	FLORIS III,	"	"	"	0.550
"	"	"	"	"	"	0.550
"	"	"	"	"	"	0.660
"	"	"	"	"	"	0.420
"	"	DIRK VII	"	"	"	
		(1190—1203)				0.520
"	"	WILLEM I	"	"	"	
		(1203—1218)				0.625
"	"	WILLEM v. PONT, bisschop v.				
		Utrecht. (1054—1076)				0.650
"	"	WILLEM v. PONT, biss. v. Utr.				0.745
"	"	"	"	"	"	0.745
"	"	GONDOBALT	"	"	"	
		(1112—1128)				0.655
"	"	GONDOBALT	"	"	"	0.540
"	"	HERMAN	"	"	"	
		(1150—1156)				0.545
"	"	GOTFRIED v. RHENEN,,	"	"	"	
		(1156—1178)				0.600
"	"	BOUDEWIJN II,	"	"	"	
		(1178—1196)				0.605
"	"	DIRK v. D. AARE	"	"	"	
		(1197—1212)				0.540
"	"	OTTO II, te Deventer gemunt.				
		(1216—1227)				0.280
"	"	Sede vacant (1226—1228)				0.750
"	"	GERHARD II, graaf v. Gelre.				
		(1181)				0.590
"	"	GERHARD III,	"	"	"	
		(1206—1209)				0.520

	gram.
Denarius van OTTO II, graaf van Gelre. (1229—1271)	0.605
„ „ HENDRIK II, hertog van Brabant. (1250)	0.500
„ „ REINOUD I, heer van Koevorden. (1284—1315)	0.420
Obool gevonden te Beets. (in doorsnede)	0.2925
„ „ „ Betlehem. (in doorsn.)	0.267
„ „ „ „ met THEO- DRICUS STAVERNS.	0.230
„ „ in Friesland, type: munt- vondst Betlehem.	0.300
„ „ in Groning. (ruwe stemp.)	0.240
„ „ in Friesland, (aanz. buste)	0.420
„ „ „ „ (profiel met kromstaf)	0.300
„ van Gent, gevonden in eene Frie- sche terp.	0.355
„ van de abdij St. Bertin te St. Omer. (in eene terp gev.)	0.275

Zie: Pl. VII, fig. 35—38.

(Zie: de bijlagen achter dit opstel.)

De keizermunten van Deventer en Tiel zullen nog geheele denariën moeten voorstellen (zie ook bijlage III), doch de BRUNO- en EGBERTmunten, met een doorsnedegewicht van 0.661 gr. 1) zijn

1) In den catalogus der verzameling WELZL VON WELLENHEIM, II, blz. 328, uit welke collectie de eerste BRUNO-munten door het Friesch Genootschap zijn aangekocht, worden deze stukjes *halve* denarii genoemd, omdat ze kleiner en lichter zijn. Zie: *De Vrije Fries*, dl. IV, blz. 332.

VAN DER CHIJS zegt hierover in: *De munten van Friesland enz.*, blz. 53, noot 1: De BRUNO-munten zijn voor halve denarii, zooals zij in den Cat. van WELLENHEIM worden opgegeven, te zwaar.

vrij zeker als *halve* deniers of obolen in omloop gebracht. De gewichtslijsten, bijlage I en III, bevestigen dit vermoeden.

Hetzelfde geldt ook voor de munten van de Hollandsche graven, van de Utrechtsche bisschoppen, van de graven van Gelre en van de Brabantsche hertogen. Al hunne stukken op onze lijst (blz. 112 e. v.) en in de bijlage IV (blz. 140) blijven beneden het wettig gewicht van den obool, ad 0.765 gr. Het is opvallend, dat alleen de munt, geslagen te Utrecht tusschen 1226 en 1228, toen de bisschopszetel vacant was, bijna het juiste gewicht heeft van den obool.

Het kopje, door REINOUD VAN KOEVORDEN geslagen, is het lichtste stukje van deze reeks. De negen dunne muntstukjes onder aan onze lijst zijn

Wij besloten alle deze stukjes, waarover wij konden beschikken, te wegen. De slechte exemplaren hebben wij uitgeschild. In de verzameling van het Friesch Genootschap te Leeuwarden zijn 77 goedbewaarde BRUNO-munten. Zij wegen te zamen 55,670 gr., in doorsnede 0.671 gr. Negen wijzen overwicht aan, d. w. z. wegen meer dan 0.765 gr., het gewicht van den halven denarius, t. w.: 4 ad. 0.770 gr., 1 ad. 0.775 gr., 1 ad. 0.790 gr., 1 ad. 0.810 gr., 1 ad. 0.880 gr., 1 ad. 0.900 gr., de meeste wegen ongeveer 0.650 gr., het laagste gewicht is 0.530 gr. De 66 goed geconserveerde munten van EGBERT I, in dezelfde verzameling wegen 36,470 gr. of per stuk 0.553 gr. De zwaarste brengt het tot 0.725 gr., de lichtste is 0.415 gr. Het metaalgehalte is zeer laag.

De munten van EGBERT II zijn zwaarder. De 23 goedbewaarde exemplaren wegen 16,915 gr., in doorsnede dus 0.735 gr. Drie zijn buitengewoon zwaar, zij wegen 1.215 gr., 1.005 gr., 1.075 gr., doch dit komt doordat aan den rand een breede zoom is blijven zitten. Zij zijn niet voldoende afgesneden. Van de overige 20 haalt de zwaarste 0.775 gr., de lichtste 0.495 gr. Van deze geheele reeks van 166 BRUNO- en EGBERT-munten zijn er slechts 12, die in gewicht den halven denier overtreffen. Geen enkele heeft de zwaarte van den geheel. De 154 stuks blijven alle beneden het gewicht van den halven penning. (Zie Bijlage I, op blz. 135.)

Wij besluiten hieruit, dat WELLENHEIM gelijk had, toen hij deze geldstukjes *halve denarii* noemde.

de halve obolen of kwart-denariën uit de 13de eeuw, waarvan DANNENBERG gewaagt. 1) Het normaal gewicht van den kwart-denier of halven obool, ad 0.382 gr. wordt door de meeste niet bereikt.

Onze vroegere numismatische schrijvers deden, onzes inziens verkeerd, aan de eerste munten der Nederlandsche graven en andere vazallen, den naam denarius of penning te geven, terwijl het gewicht bewees, dat ze met halve denariën te doen hadden. 2) Daardoor is veel verwarring ontstaan.

Het is toch niet waarschijnlijk, dat de denarius in het jaar 1000 n. C. 1.53 gr. woog, in 1050 tot 0.661 gr. zoude verzwakken en in 1150 nog slechts 0.541 gr. zoude wegen.

Om tot eene overtuiging in deze, naar onze meening, belangrijke zaak te komen, onderzochten wij ook het gewicht van den Angelsaksischen penny uit de 11de en 12de eeuw. Wij wenschten te weten of dat gewicht op de helft was teruggegaan. Dit is volstrekt niet het geval, zooals de gewichtslijst, bijlage II, blz. 136, bewijst.

Wel is er eenige schommeling in de cijfers te bespeuren, maar het gewicht van den penning handhaaft zich toch in doorsnee op 1.307 gr.

De gewichtsgedallen in het werk van DANNENBERG, bij de Deutsche denariën der 11de eeuw vermeld, bewijzen, dat ook bij onze oostelijke bureu

1) Zie: blz. 105, noot 1, en blz. 129, noot 1.

2) VAN DER CHIJS schrijft op blz. 67 van zijn: *Munten van Holland enz.*: „De denariussen wegen of 0.6 of 0.5 w.; de obolen 0.2 w., alle zijn van tamelijk zuiver zilver”.

Er is hier sprake van munten van FLORIS III (1157—1190). Zou dan de denarius tot op $\frac{1}{3}$ zijner waarde zijn verzwakt? Dit is niet waarschijnlijk. (Zie ook aldaar blz. 555.)

geen belangrijke teruggang is op te merken. 1) Zelfs de Duitsch-keizerlijke deniers van Tiel, Deventer en Utrecht, door hem beschreven, hebben een doorsnede-gewicht van 1.253 gr. (Zie: bijlage III, blz. 138.)

De lijst op blz. 138 geeft 'een overzicht van het gewicht der BRUNO- en EGBERTmunten en der *gelijktijdig in ons land gemunte keizerlijke deniers*, alle uit het werk van DANNENBERG. Het gewichtsverschil spreekt duidelijk ten voordeele van onze bewering, dat de Friesche munten obolen zijn.

Tot verontschuldiging der vroegere auteurs kan worden aangevoerd, dat onze graven en bisschoppen alleen den halven denarius hebben doen slaan en dat in de 11de eeuw het munten van den geheelen penning door hen is nagelaten. Men heeft dit feit niet opgemerkt, en zoo den halven gehouden voor den geheelen.

Reeds EGBERT I waagde het van zijne penningen het hoofd en den titel zijns leenheeren, den keizer, weg te laten en daarvoor een kruis en zijnen eigen naam in de plaats te stellen (zie fig. 33, blz. 107.) Nog geen halve eeuw daarna volgen alle nieuwe muntheeren dit voorbeeld. Zij gaan zelfs verder en hebben den moed hun eigen beeld en titel te doen slaan op de voorzijde der landsmunt. Dit verschil van houding tegenover den leenheer wijst op uitbreiding hunner onafhankelijkheid, een doel, dat door alle leenmannen ijverig is nagestreefd.

1) Twee onlangs in Friesland gevonden Keulsche denariën van bisschop PHILIPPUS I, (1167—1191) wegen 1.445 en 1.310 gr.

Geen eeuw is verstreken of de onder-leenmannen van onze graven en hertogen vertoonen dezelfde machttuitbreidingsmanie en verstouten zich op hunne beurt eene eigene muntfabriek in te richten. Zelfs de kastelaan van Coeverden en de Heeren van Kuinre, wier muntrecht zeer twijfelachtig is, matigen zich dit aan. Zij zorgen er voor alleen die geldstukken na te maken, die in den handel eenen goeden naam hebben. Hun fabriekaat is echter van laag gehalte.

RAYMOND SERRURE heeft een belangrijk artikel geschreven 1) over de: „*Imitatie van Vlaamsche munttypen in de middeleeuwen van MARGARETHA VAN CONSTANTINOPEL tot het Bourgondische huis.*” Hij geeft daarin voorbeelden van goed ingevoerde munttypen, welke tegelijk door tien muntheeren werden nagemaakt. De schrijver onderscheidt tweeërlei imitatie: *wettige*, wanneer de gekopieerde munt gelijk gehalte en gewicht heeft, en *onwettige*, frauduleuze (en die is regel) wanneer die namaak-sels van minder allooi en gewicht zijn. Zulke muntheeren (en die waren er legio) maakten misbruik van hun recht en pleegden valschmunterij.

Het is waar, dat de Nederlandsche munten uit de 12de en volgende eeuwen, geene oorspronkelijke muntbeelden dragen, maar dat zij die der omliggende natiën hebben overgenomen. Toch wordt men bij de bezichtiging dezer stukken getroffen, door de schoonheid van lijn en de smaakvolle versiering. Veelal in Gothischen stijl, met zwierige heraldische figuren beladen, of met de beeltenis

1) In de *Annales de la Société d'Archéologie de Bruxelles*, tm. 13, liv. III.

van den vorst gezeten op zijnen troon, versierd, òf ons den landsheer toonende in volle wapenrusting, òf prijkende met het beeld van den schutspatroon, eenen heiligen in streng vrome houding; altijd maken zij den indruk met toewijding door kunstvaardige hand te zijn gemaakt. Het is een groot verschil met de muntproducten der 9de eeuw.

Wij wezen op blz. 92 e. v. op de overeenkomst van vorstelijke handmerken met monogrammen op munten. In de 13de, 14de en 15de eeuw is er stijlverwantschap te bespeuren tusschen de zegels, waarmede vorsten en grooten hunne brieven en stukken zegelden, en de figuren op de munt. Dit is niet enkel een gevolg van gelijkheid van doel. Met het zegel werd de brief, met den muntstempel, de munt voor echt verklaard. De overeenkomst werd bevorderd door het feit, dat het zegel snijden en het graveeren van muntstempels dikwijls door *denzelfden kunstenaar* werden verricht.

De eigenaardige ligging van ons vaderland heeft het gemaakt tot eene markt, waar Noord en Zuid en Oost en West hunne voortbrengselen verhandelden. Ons muntstelsel heeft zich steeds geregeld naar de behoeften van dit internationaal verkeer, ja soms te gelijker tijd munttypen van meer dan éénen onzer naburen overgenomen.

Terwijl in de andere deelen van ons land ijverig werd gemunt, bleef Friesland geruimen tijd van eigen munt verstoken. De oorzaak daarvan moet gezocht worden in vermindering van welvaart, ten

gevolge van onderlingen twist. Friesland erkende geenen heer, noch het gezag van den Utrechtschen bisschop, noch de aanspraken der Hollandsche graven. Het was eene soort republiek. Het stond onder het oppergezag van den Duitschen keizer, maar zelfs aan dezen werd de schatting noode en zeer ongeregeld opgebracht. Er ontbrak een krachtig bestuur. De edelen twistten, voerden onderling krijg en verwoestten het land. De boeren herstelden zooveel mogelijk de door der edelen ruwheid veroorzaakte schade. Van algemeenen vooruitgang was geen sprake, wegen en dijken werden niet onderhouden; ook daarover twistte men. Watervloeden teisterden het land. In deze eeuwen zijn het de Kerk en de kloosters, waarvan een gezegende, beschavende invloed uitgaat. De kloosterlingen beoefenen alle takken van wetenschap en kunst, drijven handel op buitenlandsche markten, bebouwen het land, leggen wegen en dijken aan, bouwen kerken, verzorgen het onderwijs. Onze heden-daagsche kaart van Friesland herinnert nog door menigen naam aan de bedrijvigheid der kloosterlingen.

Tot heden werd, als vaststaande, aangenomen, dat er in Friesland, na EGBERT II, van 1100 tot de stedemunten in $\pm$ 1450, geen geld geslagen is. Na de uitgaaf van de muntboeken van VAN DER CHIJS, hebben de muntvondsten ons inzicht daaromtrent gewijzigd. Er zijn op verschillende plaatsen in die provincie, vooral in de terpen, massa's kleine, dunne geldstukjes opgedolven. Zouden dit nu de kwart-denariën uit de 13de eeuw zijn, waarvan

Fig.

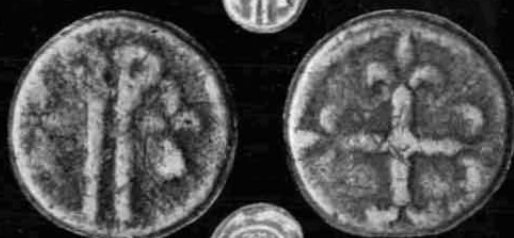
35.

Fig.

36.

Fig.

37.

Fig.

38.

DANNENBERG melding maakt? Het schijnen nabootsingen op halve zwaarte van bisschoppelijke munten. 1) VAN DER CHIJS vermeldt ze bij de Utrechtsche en Hollandsche munten en deelt mede, dat in 1857 in het Reitdiep in Groningen een aantal dezer lichte stukjes werd gevonden. Wij lieten op plaat VIII eenige van deze munten afbeelden op de ware grootte en vergroot.

Figuur 35 vertoont den halven obool, met het borstbeeld van den bisschop met mijter en kromstaf. Twee stippen achter het hoofd. Op de keerzijde een kruis. Sporen van omschrift. Gevonden in het Reitdiep. Zilver, 0.240 gr. Verz. S. W.

Figuur 36 draagt het ongedekte beeld van den kerkvorst met kromstaf, ook van ter zijde gezien. Het is grappig, dat bij aanzien en bij van terzijde genomen beeltenissen, borst en schouders gelijk van houding blijven, men ziet den romp altijd van voren, alleen het hoofd draait. Op den achterkant een kruis. Ook op dit stukje enkele strepen,

1) In het tweede deel van het „*Traité de numismatique du moyenâge*” van ENGEL en SERRURE, blz. 639, worden dergelijke geldstukjes aldus vermeld: „En 1252. SOPHIE, comtesse DE RAVENSBURG, sa fille JUTTE et son gendre WALERAN DE MONTJOIE cédèrent leurs états à OTTON II DE LIPPE, (1248—1259) évêque de Munster. A la suite de cette cession, les évêques purent monnayer dans diverses possessions des comtes DE RAVENSBURG, et ils le firent à Emden. Les premières monnaies épiscopales de l'Ostfrise sont complètement différentes des espèces contemporaines de Munster; elles consistent en petites pièces très minces connues sous le nom de *schubben* littéralement „écailles de poisson”. Ces *schubben* portent à l'avant soit un buste avec crosse ou dextre bénissant, soit une dextre et une crosse; le revers est occupé par une croix pattée généralement à branches évidées”.

De muntslag van deze *schubben* volgt dan vrij zeker op dien van onze gelijksoortige dunne zilverstukjes. Wij zien hierin het bewijs, dat deze bisschoppelijke muntsoort, na 1252 in omloop is gebracht in Oost-Friesland, gedurende de 13de eeuw het pasgeld is geweest in de noordelijke streken.

die op een omschrift duiden. Uit eene Friesche terp.
Zilver, 0.300 gr Verz. S. W.

Figuur 37 is een halve obolus van de abdij van St. Bertin te St. Omer. Op den voorkant twee abtsstaven en twee leliën, op het ruggestuk een leliënkruis. Gevonden in Friesland.

Zilver, 0.275 gr. Verz. S. W.

Figuur 38 vertoont op den voorkant eene ongedekte aanzijnde buste, met kruisje of kruisstaf, dit is niet duidelijk. De keerzijde vertoont het dwarslijntype. (Zie blz. 107, fig. 32.) De letters op deze lijn zijn (I O A). Sporen van omschrift. Gevonden in eene Friesche terp.

Zilver, 0.300 gr. Verz. S. W.

In 1871 werd een vijftigtal van deze kwart-denariën gevonden bij eenen boom, onder het afgegraven veen in de Oude Fenne, bij het dorp Beets. 1) Het doorsnede-gewicht dezer stukjes is 0.2925 gr., daarom noemen wij ze kwart-denariën. Zij hebben alle op de keerzijde eene gestippelde dubbele dwarslijn, zooals de BRUNO- en ECBERT-munten, en tusschen die dwarslijnen de letters: A CI In het muntveld onder en boven de dwarsstreep twee halve manen. 2) De opvallende stijl-

1) Muntvondst te Beets in Friesland, *Vrije Fries*, dl. XIII, blz. 220.

2) De halve maan is niet een bij uitzondering, christelijk symbool. Men treft ze ook aan op de denariën der Romeinen, bijv.: op dien van JULIA MAESA, zuster van JULIA de gemalin van keizer SEPTIMIUS SEVERUS. (193 - 211.) (COHEN III, blz. 559, pl. XVIII, No. 13.)

In onze eigene verzameling is eene dergelijke munt van JULIA AQUILIA SEVERA, gemalin van keizer HELIOGABALUS (217—222 n. C.).

In „*Das geöffnete Münzkabinett oder Einleitung wie solche Wissenschaft*

verwantschap van de keerzijde dezer halve obolen met die der BRUNO-munten, doet ons denken, dat zij een vervolg dezer eigenaardige muntsoort zijn en ook in de Friesche muntfabrieken, te Stavoren, enz. zijn geslagen. Dit parallellijn-munttype der 11de eeuw schijnt uitsluitend Friesch-Groningsch te zijn. De beschrijvers der muntvondst te Beets, de H.H. DIRKS en HOOFT VAN IDDEKINGE voeren het onvermengd aantreffen van dezen muntschat aan ten voordeele der veronderstelling, dat dit geld niet ver van de vindplaats is gemunt. Vijftig dezer munten uit Beets hebben op het voorstuk eene aanzienlijke bisschopsbuste met kromstaf, vier een gehelmd borstbeeld, van ter zijde gezien, met bevelhebbersstaf. Wij zien er eenen gemijterden kerkvorst in. De omschriften zijn onduidelijk en barbaarsch. 1) S M—SANCTUS MARTINUS, wil men daaruit lezen. De graafschappen Oostergoo, Westergoo en

leichte zu erlernen etc., Hamburg, 1702. s. 128, vonden wij: „Dianam beziehet der halbe mond”. (DIANA is de godin der maan).

D. HEINRICH OTTE: *Handbuch der kirchlichen Kunst-Archäologie des deutschen Mittelalters*, Leipzig, 1885, Bd. I. s. 448, Symbole: Sonne und Mond in Verbindung mit Christusbildern = Ewigkeit und Gottheit (Ps. 89—37, 38); Sonne und Mond = geistliche und weltliche Macht, Papst und Kaiser. Sonne, Mond und Sterne: Reinheit und Schönheit der MARIA.

Dr. HEINRICH BERGNER: *Handbuch der kirchlichen Kunsterthümer in Deutschland*, Leipzig, 1905, s. 560, Allgemeine, biblische altchristliche Symbole: Sonne und Mond (neben dem Kreuz) = das Weltall, MARIA als „Weib in der Sonne steht auf dem Halbmond.

Wij treffen deze voorstelling aan op den penning geslagen ter eere van WILLEM VI, bij zijne huldiging als graaf van Holland enz., in 1405. (VAN MIERIS, I, blz. 7). Zij is ontleend aan de *Openbaring van JOHANNES*, XII—1.

1) Zie de lijst van de omschriften op de plaat in de „*Vrije Fries*”, dl. XIII, blz. 240.

Staveren werden door den Duitschen keizer, als leen aan de kerk van St. MAARTEN te Utrecht toegekend. 1)

Fig. 39.

Fig. 40.

Fig. 39 geeft het eerste munttype van de vondst te Beets, op gewone grootte en vergroot. De ver-

1) *Vrije Fries*, dl. III, blz. 45 en 57: „De kerk van St. MAARTEN te Utrecht werd 30 October 1077 door keizer HENDRIK IV, met het graafschap Staveren, en 7 Februari 1086 met Oostergoo en Westergoo begiftigd. In 1126 werden deze landen door keizer LOTHARIUS (van Saksen, 1125—1157) aan Holland gehecht. Eerst in 1138 gaf KOENRAAD III aan bisschop ANDRIES VAN KUIK de graafschappen Oostergoo en Westergoo terug”.

grooting toont ons het bisschopsbeeld in scherpe lijnen. Wij zien zelfs de tonsuur en de details der kleeding. Het is eene sierlijke goed belijnde beeltenis Zilver, 0.220 gr. Verz. Fr. Gen.

Fig. 40, vooral de vergroote afbeelding toont ons eene zeer ruw gesneden stempelfiguur. Dit profiel van den gemijterden bisschop is onbeholpen, haast grappig gedaan.

Zilver, 0.205 gr. Verz. Fr. Gen.

Men schreef deze zilverstukjes toe aan den Utrechtschen bisschop ANDRIES VAN KUIK (1128-1138). Zij wegen slechts ongeveer de helft der bisschoppelijke munten. 1) Aan de oude muntplaats Stavoren werd gedacht. In den hervormingsbrieff van 1132, van het St.-ODULPHUS-klooster aldaar, leest men: „Twee ponden Staverversche munt, die jaarlijks door den Abt aan onzen Rentmeester moeten betaald worden”.

In het jaar 1888 ontdekte men de groote vondst van 1700 dezer dunne muntschijffjes in de terp te Bartlehiem, op de plaats waar voormaals het klooster Betlehem stond. 2) Het grootste deel dezer muntstukjes behoort tot het dwarslijn-type van de vondst te Beets. Figuren 41 en 42 vertoonen, op ware grootte en vergroot, de hoofdsoorten van de muntvondst te Bartlehiem.

1) Het verdient onze aandacht, dat de bisschopsmunten, in Friesland gevonden, en ook bijv. die door bisschop OTTO II, te Deventer gemunt, (zie onze gewichtslijst op blz. 112 e. v.) dus de buiten Utrecht geslagene, slechts de helft wegen van de Utrechtsche bisschopsmunten

2) Het klooster Betlehem, van de orde der Premonstratensers, aan de oostzijde van de Ee, onder Oudkerk in Tietjerksteradeel, nabij de buurt, die den hiervan verbasterden naam van Bartlehiem draagt.

Er is weinig verschil tusschen deze muntjes en die der vondst te Beets. De aanzierende buste (fig. 41) is minder goed dan die bij fig. 39. Het profiel van den bisschop (fig. 42) is minder grof dan op fig. 40.

Fig. 41.

Zilver, 0.170 gr.

Verz. Fr. Gen.

Fig. 42.

Zilver, 0.165 gr.

Verz. Fr. Gen.

De meeste hebben op de voorzijde het aanzierend bisschopsborstbeeld met kromstaf; ook het profiel van den gemijterden kerkvorst treffen wij, ofschoon in verhouding in kleinen getale, bij dezen

muntschat aan. De keerzijden leveren eenige meerdere afwisseling: behalve het dwarslijn-type, treft men er aan met een gevoet kruis, zooals op de Utrechtsche stukjes. De vondst laat zich in tien afdeelingen splitsen. Alle muntjes uit deze vondst zijn op dezelfde wijze vervaardigd, vertoon veel overeenkomst in figuur, gewicht, enz.; zeer zeker komen zij uit ééne werkplaats.

Hier dus opnieuw die gelijkvormigheid, wijzende op korten omloop en nabijheid der muntplaats. De omschriften op deze stukjes zijn onvolledig en niet te ontcijferen. Twee echter met de beeltenis des bisschops van terzijde gezien toonen een duidelijk omschrift. Op de voorzijde leest men: THEODRICUS, op de keerzijde: STAVERNUS. 1)

Plaat IX toont ons dit interessante muntstukje, op ware grootte en 7 × vergroot.

Het is keurig en fijn gesneden. De teekening vooral van het gelaat is naief. De bisschop is blootshoofds voorgesteld, zelfs de kruinschering is aangegeven. Het streepje door den haartooi is eene stempelfout. Ook bij deze buste ziet men den romp van voren en het kopje van ter zijde.

De keerzijde vertoont een gevoet kruis met vier stippen.

Zilver, 0 230 gr.

Verz. Fr. Gen.

Dit belangrijke en zeldzame muntstukje herstelt de oude koopstad Stavoren tot muntplaats. De muntfabriek van BRUNO werkte dus nog. De heer DIRKS heeft deze muntjes in zijne voorloopige be-

1) Men vindt den naam van Staveren in oude stukken aldus gespeld: Stauria, Staveren 1151, Stavern 1170, Stavren 1197. Wij mogen dus aannemen, dat met Stavernus de stad Stavoren wordt aangewezen.

schrijving toegewezen aan den Hollandschen graaf DIRK VII. 1) Wij hellen meer over tot de overtuiging, dat zij gemunt zijn door DIRK VAN DER AARE, bisschop van Utrecht (1197—1212). DIRK VAN DER AARE moest, na zijne benoeming tot bisschop in 1197, drieduizend mark sterling betalen 2) aan Paus INNOCENTIUS III. Hij reisde naar Friesland om daar, krachtens zijne landsheerlijke en bisschoppelijke rechten, gelden te verzamelen. 3) WILLEM VAN HOLLAND, broeder van Graaf DIRK VAN HOLLAND, had zich daar de heerschappij aangematigd. WILLEM nam den bisschop gevangen en plaatste hem in het St. ODULPHUS-klooster te Stavoren. De Friezen verlostten hem. 4)

1) Zie: *Verslag van het Friesch Genootschap*, 1888, blz. 12.

2) In de 12de eeuw kwam, vooral in Duitschland, in de plaats van het pond een ander muntgewicht „het mark” in gebruik. Het mark ontleent zijnen naam aan het teeken, het merk, dat men op het gewicht, of op de zilverbaar zelf sloeg. Het mark had 8 onzen of 16 lood en was oorspronkelijk $\frac{2}{3}$ Karolingisch pond. Het pond werd later op 16 onzen of 32 lood gebracht en toen werd het mark = $\frac{1}{2}$ pond. Het mark is als Keulsche mark tot een gewicht van 233.8 gr., tot voor korten tijd het meest gangbare muntgewicht in Duitschland gebleven. (HALKE s. 87) Eene schuld, zooals die van bisschop DIRK. van 3000 mark sterling zou dus (3000×233.8 gr.) heel wat munt uit ons land naar Rome voeren. Er bestonden echter in de 13de eeuw platte stukken zilver, zilverkoeken, afgewogen ter zwaarte van eenen mark en gemerkt met het vorstelijk of stedelijk wapen.

Wij stellen ons voor, dat men van deze zilveren marken gebruik maakte bij groote betalingen. Het muntloon werd daardoor bespaard.

In het 2de deel van het „*Traité*” van ENGEL en SERRURE vinden wij eenen Brunswijkschen mark afgebeeld op blz. 668. Het gewicht is daarbij niet vermeld. LUSCHIN geeft ons in zijne „*Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte*” op blz. 142 eene afbeelding van eenen mark van de stad Pyritz in Pommeren. Hij geeft ook het gewicht op, t. w. 228 gr. Men noemde deze afgewogen zilverkoeken: *Marca usualis argenti pura*.

3) Zie: het verhaal van zoo'n bisschoppelijke collectereis bij VAN DER CHUJS, *Munten van Friesland*, blz. 575.

4) MOLL, *Kerkgeschiedenis van Nederland, vóór de Hervorming*, dl. II. blz. 103.

De voorzijde der THEODRICUS-munt: bisschop met kromstaf, en de gelijkheid der keerzijde met die der Utrechtsche deniers, deed ons aan dezen geestelijken muntheer denken. Een verder onderzoek verschaft misschien zekerheid.

Te Marsum ten westen, en te Hyum ten noorden, van Leeuwarden en in de terp Lutkelaard te Hiaure in West-Dongeradeel zijn gelijksoortige bisschoppelijke halve obolen in massa gevonden. 1) Het

H. SOET, *Op en Neder-ganch van de Oude Konincklijke en Loffelijcke Anzee-stadt Stavoren*, te Amsteldam, 1648, blz 161: „THEODORICUS de tweede van dien naam is gekozen Bisschop van Utrecht. Hij vont het Bisdom met veel schulden beswaerd ende geltkist (door de verslindende Mars) uijtgeputd; gingh daerom in Vriesland een goede somme gelds te versamelen, quam te Stavoren, waar hij 't meest te krijgen verhoopte (alsoo 't een neeringh en Volck-rijcke Stadt was). Als de misse gheschiede, daer hij sich bevont, is van Willem Heer van Oostvrieslant, gekneveld en vastgehouden, van meeningh zijnde de selve op 't huijs of de vastigheijdt van Ooster-zee te brengen ten waer geweest de voorbiddingh van eenige Geestelijck persoonen, en goede In-gesetenen van Stavoren, op welck minnelijck versoeck hij de voorz. Bisschop losgelaten heeft”.

Het St.-ODULPHUS-klooster werd door 12 kanonniken aan het Flie gesticht, in 1132 aan de Benedictijner orde overgegaan en in 1319 bezuiden de stad herbouwd, doch na 1460 overgebracht naar het dorp Hemelum in Hemelumer Oldephaert, waar het een der rijkste abdijen is geworden. Zie: *Proeliarius of Strijdboek beschreven door Broeder PAULUS RODOLPHI VAN RIXTEL monnik van de orde van St Benedictus, in het klooster van St Odulphus te Stavoren* uitgegeven te Leeuwarden, 1855.

1) Wij schrijven halve obolen, want zij wegen alle slechts de helft van de Utrechtsche bisschopsmunten, die geen deniers, maar slechts obolen zijn. Zie hier het gewicht van 12 mooie stukjes uit de muntvondst te Betlehem.

0.410 gr.
0.360 „
0.380 „
0.280 „
0.275 „
0.245 „
0.235 „
0.220 „
0.215 „
0.205 „
0.200 „
0.180 „

Daarna wogen wij nog 100 goedbewaarde stukjes van deze vondst, die te zamen 25.365 gr. wogen, in doorsnede dus 0.254 gr.

3.205 : 12 = 0.267 gr.

verdient onze aandacht, dat deze vondsten voorkomen op plaatsen, waar kloosters stonden: 1) Bartlehiem, Beets, Marsum. 2) Wij meenen hieruit te mogen besluiten, dat deze lichte, dunne geldstukjes in de 12de en 13de eeuw zeer veel in Friesland zijn in omloop geweest. De gelijksoortigheid dezer munten, het onvermengd bijeenfinden en het opschrift: Staverns op twee er van, *wettigen het vermoeden, dat wij hier met eenen Frieschen muntslag te doen hebben*. Bevestigt zich deze veronderstelling, dan wordt het muntlooze tijdperk in Friesland eene halve eeuw verkort.

1) Het aantreffen van deze halve obolen of schubben op plaatsen, waar weleer kloosters stonden en het sprekend kerkelijk type van deze dunne zilverschijfjes, heeft bij ons het vermoeden gewekt, dat zij in kloosters zijn gemunt of in elk geval van uit de kloosters zijn in omloop gebracht. Wij werden in dat vermoeden versterkt, door hetgeen door wijlen ons verdienstelijk medelid JOH. W. STEPHANIK werd medegedeeld over den muntslag van de abdij te Egmond. Zie: *Cabinet de monnaies* de JOH. W. STEPHANIK, p. 23. „Pendant son séjour à Rome, en 1138, le comte hoilandais THIERRY VI sut obtenir du pape INNOCENT II. le privilège pour les abbayes d'Egmond et de Rijsburg, d'être indépendantes des évêques d'Utrecht: elles seraient placées immédiatement sous la souveraineté du Saint-Siège. Ce privilège leur donna le jus marcionis lequel comprenait, comme GROTE l'a démontré, le mercatus, le teloneum et le jus monetæ. Les abbés de Rijsburg et ceux d'Egmond ont donc possédé le droit de monnayage. Les monnaies de Rijsburg ont été retrouvées. Elles sont décrites par H. DANNENBERG (*Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit*, Berlin, 1876—1898, 3 vol. Tome II, pl. 71, No. 1390—1390A)” enz.

Het is 'ons echter niet gelukt een spoor te vinden van muntrecht van de Friesche abdijen

2) Te Marsum stond het klooster Franjum, voor vrouwen van de Benedictijner orde. Toen in 1270 de veertig nonnen van de orde afgeweken waren, werden zij naar Lidlum en Monnikebaaijum overgebracht.

Ten oosten van Beetsterzwaag, niet ver van Beets, stond vroeger een „Kapelle of Konvent. Bethlehem genaamd”. Zie: *Tegenwoordige staat van Friesland*, te Amsterdam enz. 1788, dl. III, blz. 570.

Dit was een uithof van het klooster Smallingen-Ee of Smalnie ten N.W. van Boornbergum in Smallingerland aan de Zanding gelegen. Dit was eene abdij der Benedictijnen.

Wij hebben de verbreiding van het muntrecht over de verschillende deelen van ons land en de eerste uitoefening van dat vorstelijk recht door de leenmannen des Keizers overzien. Het zich ontwikkelende handelsverkeer vorderde eene vermeerdering van muntplaatsen. De keizerlijke denarius van 1.53 gr., was in het begin der 11de eeuw een zeer verspreid muntstuk. Wij stellen ons voor, dat er nog vele Karolingische denariën in gebruik waren. (Zie, over langdurigen omloop: blz. 66.) Doch de kleine- of pasmunt ontbrak. Romeinsche bronsmunten zullen vrij zeker versleten zijn geweest en Merovingisch bronsgeld is er weinig geslagen. (Zie: blz. 70.) Bij den veranderden oeconomischen toestand, bijv. door het langzaam verdwijnen van den ruilhandel, waren er in de eerste plaats munten noodig, waarmede betalingen beneden den denarius konden geschieden. De denarius of 1.53 gram zilver had toen tegenover de andere handelsartikelen (levensbehoeften, bijv.) eene veel hoogere waarde dan tegenwoordig.

Het komt ons waarschijnlijk voor, dat de nieuwe muntheeren begonnen zijn aan de behoefte aan pasmunt of kleinmunt te voldoen, door het slaan van halve en kwart-denariën. Later gaan zij ook tot den muntslag van geldstukken van hoogere waarde over.

Het schijnt, dat de eerste beschrijvers der Nederlandsche munten dit feit hebben over het hoofd gezien. Zij hebben de eerste munten der vazallen ten onrechte voor geheele denariën gehouden, niet-tegenstaande het gewicht blijft beneden de helft

daarvan. Wij verwijzen naar onze lijst op blz. 112 e. v. naar de bijlagen op blz. 135 e. v., naar WELLENHEIM, die de BRUNO-munten halve denarii noemt en naar DANNENBERG, die halve en kwart-deniers vermeldt.

Wij kunnen niet aannemen, dat zoo'n belangrijk gewichtsverschil ontstaat door afslijting, besnoeien, saigern of muntverzwakking. (Zooals v. d. CHIJS meent.) Muntvervalsching of muntverzwakking treft meer het gehalte dan het gewicht. Het slecht allooï werd niet zoo gemakkelijk ontdekt, maar kleinere afmeting en te laag gewicht liepen terstond in het oog; bij groote betalingen, die gewogen werden, baatten deze niet. Vooral de kleine afmeting der muntfiguren pleit er voor, dat wij met onderdeelen van den penning te doen hebben. Hieruit blijkt, onzes inziens, ten stelligste, *dat de muntheeren bedoelden een kleiner muntstuk te slaan*. Wat zou er nog meer voor bewijs noodig zijn? *De eerste* munten der Nederlandsche vazallen blijven beneden de helft van het gewicht van den denarius. 2^e Zij zijn belangrijk kleiner van afmeting; 3^e de figuren daarop zijn veel kleiner geteekend en 4^e er werden in naburige rijken ook *halve* deniers geslagen.

Indien onze veronderstelling blijkt juist te zijn, dan heeft VAN DER CHIJS de BRUNO- en EGBERT-munten, de kopjes der Hollandsche en Geldersche graven, die der Utrechtsche bisschoppen en der Brabantsche hertogen *ten onrechte: denariën*, en de halve bisschopsmuntjes, de schubben in Friesland en elders gevonden, *abusievelijk: obolen* genoemd. Door hunne gewichtsverhouding tot den Duitschen denarius, konden zij slechts aanspraak maken op den naam van: obool en halven obool.

Wij verzoeken onzen medeleden hunne muntstukken uit dit tijdperk nauwkeurig te wegen en ons het gewicht op te geven. 1)

Het zal wel geen breed betoog behoeven, dat *vergelijking van het gewicht der middeleeuwsche geldstukken een middel is ter verklaring van het onzekere in de muntgeschiedenis.*

Zooals wij reeds boven vermeldden, bestond het gemunt geld in Friesland in de 13de, 14de en 15de eeuw hoofdzakelijk uit muntstukken van aangrenzende gewesten en rijken. Wij hebben eene verzameling aangelegd van in de Friesche terpen gevonden geldstukken, geslagen tusschen 1200 en 1500. Het meest vertegenwoordigd zijn: Keulsche penningen, Vlaamsche grooten, Engelsche sterlings, Rijnsche goudguldens en Fransche schilden. *De vreemde muntspeciën worden meer aangetroffen dan de Nederlandsche.*

Doch op de verdere ontwikkeling van het vaderlandsche muntwezen en op het muntlooze tijdperk in Friesland komen wij later terug.

De hevige twisten tusschen Schieringers en Vetkoopers hebben Frieslands welvaart geknakt. Het geld, in het bijzonder het kleingeld of pasmunt was er soms uiterst schaarsch. In de andere gewesten zorgden de graven voortdurend voor het benoodigde ruilmiddel.

Het aantal onwettige muntheeren nam zelfs onrustbarend toe. Over die wettige en onwettige

1) Vooral van de eerste Geldersche en Brabantsche munten.

muntheeren en hunne rechten had ik nog gaarne iets vermeld. Ook de strijd over den prijs van het geld, eeuwen lang hardnekkig gevoerd tusschen overheid en markt, is een belangwekkend onderwerp, vooral uit een staathuishoudkundig oogpunt.

Doch voor heden genoeg! Wij eindigen in het midden der 13de eeuw.

In dit opstel is gewezen op de duistere, onzekere plaatsen in de Nederlandsche muntgeschiedenis en hebben wij getracht eenige gegevens en middelen te noemen, die tot hare verklaring nuttig kunnen zijn.

Men heeft beweerd, dat het metaalgehalte van het geld eenen maatstaf aangeeft van de welvaart, en dat het muntbeeld eene proeve is van de kunstvaardigheid, dus van de beschaving van een volk, in een tijdperk, waarin het geldstuk werd gemunt.

De studie der muntkunde en der geldgeschiedenis is *dan* zeker belangrijk.

Op de numismaten rust de schoone plicht, dit deel der historische wetenschap met ernst te beoefenen.

Leeuwarden, *October* 1905.

S. WIGERSMA Hz.

BIJLAGE I.

Het gewicht der eerste Friesche munten aanwezig in het Muntkabinet van het Friesch Genootschap te Leeuwarden.

BRUNO III.		EGBERT I.		EGBERT II.	
0.690	0.670	0.525	0.415	0.725	Eene vergelijking van het, op eenigszins ruime schaal vastgesteld, doorsnedegewicht eener muntsoort met het legaal gewicht leidt tot den echten naam en de waarde van het muntstuk.
0.690	0.750	0.535	0.520	0.605	
0.600	0.730	0.675	0.455	0.755	
0.700	0.630	0.505	0.505	0.690	
0.630	0.580	0.605	0.520	0.575	
0.580	0.670	0.675	0.655	1.215	
0.580	0.560	0.470	0.535	0.705	
0.620	0.750	0.560	0.405	1.005	
0.600	0.600	0.455	0.500	0.735	
0.770	0.670	0.435	0.445	0.730	
0.760	0.580	0.605	0.555	0.745	
0.610	0.070	0.455	0.525	0.605	
0.770	0.580	0.670	0.730	1.075	
0.650	0.750	0.625	0.525	0.655	
0.750	0.700	0.725	0.605	0.675	
0.650	0.770	0.585	0.585	0.665	
0.660	0.650	0.605	0.535	0.495	
0.570	0.670	0.505	0.535	0.595	
0.620	0.640	0.485	0.515	0.775	
0.550	0.680	0.495	0.555	0.755	
0.570	0.610	0.625	0.535	0.755	
0.610	0.645	0.585	0.515	0.705	Het gewicht van deze muntstukjes is door ons zelf opgenomen.
0.600	0.695	0.525	0.525	0.675	
0.670	0.695	0.605	0.605		
0.680	0.755	0.635	0.555		
0.900	0.740	0.655	0.445		
0.570	0.535	0.455	0.475		
0.560	0.790	0.655	0.585		
0.690	0.715	0.545			
0.700	0.635	0.515			
0.700	0.775	0.735			
0.880	0.625	0.545			
0.680	0.810	0.665			
0.680	0.655	0.845			
0.720	0.685	0.485			
0.740	0.735	0.415			
0.680	0.715	0.480			
0.630	0.615	0.445			
	0.530				

BIJLAGE II.

Het gewicht der munten van:

De Angelsak- sische Vorsten.		WILLIAM II, 1087—1100	1.402 1.386 1.382 1.382	GRUEBER, pag. 33, n°. 195. HALF-PENNY of EDWARD THE CONFESSOR, 1042—1066, (gewicht 8.7 grains = 0.563 gram).
Penny van: AETHELRED II 979—1016	1.235	HENRY I, 1100—1135	1.425 1.231 1.166	„To supply a smaller cur- rency than the penny, that coin was often divided into halves and quarters to pass for half pence and farthings.
„ „	1.750	doorsnede- gewicht	1.101	The coins usually selected for this purpose were those with a voided cross on the reverse, as facilitating the division into equal parts.
„ „	1.100	1.274 gr.	1.330 1.360 1.320 1.258	This practice began in the reign of AETHELRED II, (979—1016)."
„ „	1.510			
„ „	1.230			
„ „	1.370			
„ „	1.360			
„ „	1.490			
„ „	1.296			
KNUT, 1016—1035	1.020			
	1.460	STEPHEN, 1135—1154	1.392 1.328 1.263 1.198 1.425	Men sneed den penny door langs het kruis en verkreeg zoo halven en kwarten.
HAROLD I, 1035—1049	1.101 1.166			In Engeland was dus in 't begin der 11de eeuw ook gebrek aan pasmunt, zoo- als in de Nederlanden.
HARTHACNUT 1040—1042	0.993 1.036	HENRY II, 1154—1189	1.437 1.425	
EDWARD THE CONFESSOR, 1042—1066	1.749 1.134 1.290	RICHARD I, 1189—1199	1.392 1.068	
	1.133	JOHN, 1199—1216	1.490 1.490	
doorsnede- gewicht:	1.318			
1.323 gr.	1.318	HENRY III, 1216—1272	1.520 1.490	(Het gewichtscijfer van deze serie is voor een deel

Angelsak- sische Vorsten.				
Penny van HAROLD II, 1066	1.328 1.360			door ons vastgesteld naar onze eigene munten, voor een ander deel overgeno- men uit GRUEBER.)
WILLIAM I, 1066—1087	1.296 1.068			
doorsnede gewicht: 1.274 gr.	1.296			
	1.296			
	1.328			
	1.336 1.296			
In doorsnede weegt de Angelsaksische denier dus 1.307 gr.				

BIJLAGE III.

Overzicht van het gewicht, door DANNENBERG opgegeven, bij de in zijn werk vermelde, in Nederland geslagen, denariën uit de 11de eeuw.

De door hem beschreven Duitsche penningen hebben een doorsnedegewicht van 1.31 gr.

BRUNO III, 1034—1057		HENDERIK II, 1002—1024		HENDERIK II, 1002—1024	
DANNENBERG, pl. 22, n°. 498	0.700	DANNENBERG, pl. 23, n°. 539		DANNENBERG, pl. 24, n°. 578	
" 499	0.620	Utrecht.	1.350	Tiel.	1.420
	0.620		1.400		1.320
	0.750		1.410		1.440
	0.820	KOENRAAD II, 1024—1039			1.330
" 510	0.700	Utrecht.		" 579	1.350
	0.760			" 580	1.430
" 502	0.780	" 540	1.340	KOENRAAD II, 1024—1039	
	0.820	" 541	1.320	Tiel.	
" 503	0.820		1.150		
	0.860	OTTO III, 983—1002		" 582	1.450
	0.770	pl. 24, n°. 561		" 583	1.560
	0.870	Deventer.	1.450	" 584	1.500
	0.920		1.460		1.300
EGBERT I, 1057—1068		HENDERIK II, 1002—1024			
" 513	0.420	Deventer.			
" 514	0.520				
" 516	0.620	" 562	1.000		
	0.820		1.050		
	0.720		1.070		
	0.450		1.090		
" 521	0.680		1.170		
EGBERT II, 1068—1090			1.180		
" 527	0.560	" 564	1.230		
" 528	0.620		1.070		
	0.670		1.100		
				Tusschen deze reeks geeft DANNENBERG ook enkele halve. Utrecht	
				enz. " 542	0.500
				Eene vergelijking van	

EGBERT II, 1068—1090		HENDERIK II, 1002—1024		het gewicht dezer ge- lijktijdig in ons land geslagen geldstukken, moet onzes inziens lei- den tot de overtuiging, dat de BRUNO- en EGBERT-munten halve penningen zijn.
pl. 22, n°. 529	0.700	Deventer.		
„ 532	0.520	pl. 24, n°. 564	1.110	
	0.650		1.120	
	0.720	-	1.120	
„ 534	0.520		1.370	Deze gewichtsgetallen zijn alle overgenomen uit DANNENBERGS' werk.
		KOENRAAD II, 1024—1039		
		Deventer.		
		„ 566	1.040	
			1.050	
			1.070	
			1.150	
			1.120	
		„ 567	1.010	
			1.350	

BIJLAGE IV.

Opgaaf van het gewicht van de eerste munten der Hollandsche Graven, der Brabantsche Hertogen en der Utrechtsche Bisschoppen, aanwezig in het Muntkabinet van het Friesch Genootschap.

Graven van Holland.		Utrechtsche Bisschoppen.		Brabantsche Hertogen.	
FLORIS III, 1157—1190	0.490 0.380 0.475 0.485 0.480 0.365 0.425 0.385 0.475 0.365 0.555 0.550 0.505	WILLEM VAN PONT 1054—1076 HERMAN, 1150—1156 DIRK VANDER AARE, 1197—1212 OTTO I, 1212—1215	 0.635 0.520 0.580 0.385 0.420 0.525 0.520 0.525 0.520	Onzeker vóór 1106 HENDERIK III, 1248—1261	0.450 0.425 0.345 0.340 0.430 0.455 0.385 0.365 0.375 0.460 0.445 0.375 0.355
FLORIS IV, 1226—1235	0.355	1212—1215	0.375 0.305 0.495		
FLORIS VAN HOLLAND, Voogd. 1256—1258	0.390	WILLEBRAND, 1226—1236	0.345		

Deze lijst dient tot aanvulling van de lijst op blz. 112.

De cijfers bewijzen dat dit obolen zijn.